

ЎУХОРРО

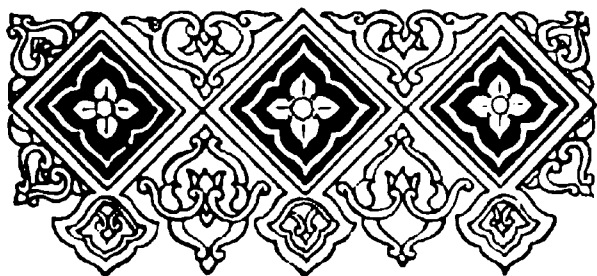
ҚИСКАЧА
СПРАВОЧНИК

*Иккинчи
тузатилган ва тўлдирилган
нашри*

ЎЗБЕКИСТОН ССР ДАВЛАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1959

Тузувчилар:
Я. Ашуров, Т. Гелах, У. Комолов
Д. Номозовнинг
умумий таҳрири остида

СУЗ БОШИ

Бухоро шаҳри Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг йирик область марказларидан биридир.

Совет ҳокимияти йилларида Бухоро бутунлай бошқа тусга кирди, шаҳарнинг қиёфаси таниб бўлмаслик даражада ўзгарди. Кўчалар кенгайтирилди, кўкаламзор қилинди, асфальтланди. Кўп жойларда боғлар, скверлар ва болалар майдончалари пайдо бўлди. Саноатни ва аҳолини тоза сув билан таъминлайдиган водопровод қурилди, артезиан қудуқлари қазилди. Коммунал бинолар ва уй-жойлар тез суръатлар билан қурилмоқда. Ҳамма ерда шахсий уй-жойлар қад кўтара бошлади.

Шаҳарда мактаблар, техникумлар, маданий оқартув муассасалари, болалар боқчалари, яслилар ва касалхоналар бор.

Бухорода саноат анча ўсди, ўнлаб корхоналар қурилди. Қоракўлчилик, моторремонт ва

ёғ экспеллер заводлари, пахта мойи комбинати, пойабзал, пиллакашлик, йигирув, тикув ва қурт уруғи фабрикалари, кушхона музхонаси — шаҳарнинг энг йирик корхоналари ҳисобланади.

Бухорода марказий теплоэлектр станция қурилди.

Бухоролик моҳир усталар ўзларининг энг нафис зардўзлик буюмлари ва тўқиган шойи моллари билан анча узоқ жойларда шуҳрат қозонганлар.

Бухоронинг истиқболи катта. Областда газ, нефть ва бошқа фойдали қазилмаларнинг жуда катта запаслари топилди. Жарқоқ — Бухоро — Самарқанд — Тошкент газ қувурлари қурилишида кенг миқёсда иш олиб борилмоқда. Урта Осиё республикалари ва Урални арзон ёқилғи билан таъминлайдиган газ қувури қурилишининг лойиҳасини тузиш ишлари тамом бўлди. Табиий газнинг бой запаслари оғир саноатнинг янги соҳаларини ривожлантиришга имкон беради. Бухоро областининг экономикасини тараққий эттиришнинг перспектив планда яқин йиллар ичида азотли ўғит, пластик массалар, сунъий жун ишлаб чиқарадиган, костюмбоб ва шойи газмоллар тўқийдиган йирик саноат корхоналарини қуриш кўзда тутилади. Газ ишлатадиган йирик электр станцияси, цемент заводи, силикат ғишт заводи, иккита механика заводи ва бошқа корхоналар қурилади.

Шаҳар Ўзбекистоннинг маданий ва обод марказларидан бири бўлиб қолди.

Бухоро кўп асрларнинг айрим даврларида Урта Осиёнинг асосий шаҳри бўлиб келди. Бу

эса архитектура ёдгорликларининг ниҳоят кўпайиб кетишига сабаб бўлди. Ҳозир шаҳарни «музей шаҳри» деса арзийди. Бу ном, бутун манзаралари сақланган ҳолда ўсиб бораётган социалистик шаҳарнинг саноат иншоотлари, янги қурилишлари, ўқув юртларига жуда мос келади.

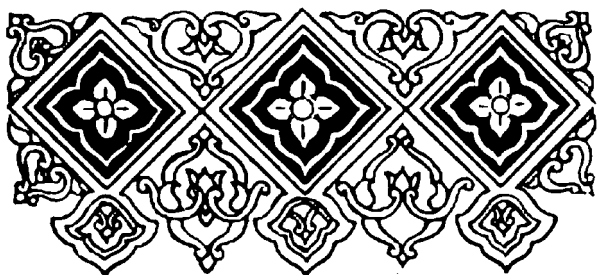
Бухоро — бир қанча асрларнинг (IX — XX асрлар) архитектура ёдгорликлари сақланган шаҳарлардан биридир, бунда ўша даврда қурилган биноларнинг деярли ҳамма турларидан намуналар бор.

Меъморликда ўз ифодасини топган ижодкор халқ генийсининг ажойиб намуналари шу кунларда ҳам зўр манба бўлиб, ундан ҳозирги замон совет архитектураси кўпгина қимматли нарсаларни қабул қилиши мумкин.

Бухоронинг тарихий ёдгорликлари Совет Иттифоқида ҳам, чет элларда ҳам машҳур, улар жуда кўп совет ва чет эл туристларини қизиқтирмоқда. Бизгача етиб келган ёдгорликлардаги нақшларда ўз ижодчилари, яъни халқ усталарининг номлари ёзилган. Бу номлар баъзи жойлардаги ёдгорликларнинг айрим бўлақларида ҳам сақланиб қолган.

Асарнинг бу нашрида авторлар ҳамма танқидий мулоҳазаларни ҳисобга олдилар, рақамларни аниқладилар ва янгиладилар, баъзи бир бўлимларини кенгайтириб, янги материаллар билан тўлдирдилар.

БУХОРОНИНГ ТАРИХИЙ-ГЕОГРАФИК ОЧЕРКИ

Шаҳарнинг географик ўрни, пайдо бўлиши ва номи, табиий шароитлари

Бухоро Зарафшон дарёсининг қуйи оқимида, қадимдан деҳқончилик қилиб келинган воҳада жойлашган. Шаҳар пайдо бўлган вақт аниқ эмас.

Бухоро $39^{\circ}43'$ шимолий кенгликда ва $64^{\circ}38'$ шарқий узунликда жойлашган. Шаҳарнинг иқлими субтропик, континенталь, яъни ёзи иссиқ, қиши анча илиқдир. Йил мобайнидаги ўртача температура $+15,1^{\circ}$ иссиқ бўлиб, июль ойида, яъни саратонда $+29,5^{\circ}$ иссиқ, январда $-0,6^{\circ}$ совуқдир.

Ёғингарчилик бир меёрда бўлмайди. Январ ойи ёғингарчилиكنинг энг кўп вақти (18 миллиметр), июль ойи эса айни қурғоқчилик (1 миллиметр) давридир. Ёзда ҳаво очиқ бўлади. Қуёш ниҳоят кўп нур сочиб, ҳавони иситади.

Бухоро шаҳрини эрамиздан аввал II асрдаги хитой саёҳатчилари биринчи бўлиб тилга олганлар. Эрамизнинг VI асрида хитойлар ша-

ҳарни Пу Хо, Ну Ми деб атаганлар. Шаҳарнинг вужудга келиши тўғрисидаги маълумотлар ҳар хил афсона ва ривоятларга боғлиқ. Афсоналарнинг бирида Эрон шоҳининг ўғли Сиёвуш Бухорога келган, подшо Афросиёбнинг қизига уйланган ва шу ерда қўрғон (арк) қурган, деб ҳикоя қилинади.

X аср тарихчиси бухоролик Норшоҳий Бухородан бошқа бирорта шаҳар мунчалик кўп номларга эга бўлган эмас, деб ёзади. Хитойлар ва уйғурлар шаҳарни «Бухор» деб, яъни бутлар макони деб атаганлар. Атоқли рус олими Б. В. Бартольд Бухоро деган сўз санскрит (қадимий ҳинд) тилида монастирни (тарки дунё қилган зоҳидлар яшайдиган жойни) англатувчи «Бихара» сўзидан келиб чиққан деб ҳисоблайди. Бу терминларнинг ҳаммаси ҳозирги «Бухоро» сўзига яқиндир.

Норшоҳий «Бухоро тарихи» деган китобида шаҳарнинг пайдо бўлиши тўғрисида шундай ҳикоя қилади.

«...қадим замонларда Бухоро шаҳри ўрнида кўллар, қамишзорлар, чакалакзорлар бўлган. Бу ерда жуда кўп қушлар ва ҳайвонлар яшаган. Айрим жойларда дарахтлар ва бутазорлар шунчалик кўп қалин ўсганки, ҳатто уларни ҳайвонлар ҳам оралаб ўта олмаганлар. Самарқанд томондаги тоғларда қор эриб катта дарё ҳосил қилган. Бу дарёни Мосаф (ҳозирги Зарафшон) деганлар. Дарё суви жуда мўл бўлиб, форобгача (Амударёнинг ҳозирги ўзанигача) оқиб бориб, у ердаги қумларга синган. Илгари кўл бўлган жойларни (ҳозирги Бухоро шаҳрининг ўрни) аста-секин лойқа

босган, кўл атрофига, айниқса Туркистон томонидан кишилар келиб, жойлаша бошлаган. Бу жойда сув, ўрмон, қушлар ва ҳар хил ҳайвонлар кўп. Кўчиб келган кишилар учун ҳамма қулайликлар бўлган. Одамлар бу ерда доимий туриб қолганлар. Улар даставвал чодирларда яшаганлар, кейин уй қура бошлаганлар»¹.

Бу ҳижоянинг рост бўлиши мумкин, чунки Бухоро шаҳри сув оқизиб келган аллювиаль тупроқ қатламлари устида қурилган.

Археологик текшириш материаллари шаҳар эрамизнинг биринчи асрида пайдо бўлган деб тахмин қилишга асос бўла олади. Шунингдек, бу жойнинг деҳқончиликка ярайдиган тупроқ қатлами ерларда 20 метргача бўлиши шаҳарнинг қадимий эканлигидан далолат беради.

Одамлар қадим замонларда Бухоро территориясида яшаб, деҳқончилик ва ҳар хил ҳунармандчилик билан кун кечирган.

Тарихий очерк

Бухоро воҳасининг табиий бойликлари қўшни давлатлар ва чет эл босқинчиларини қизиқтирди. Эрамиздан аввалги VI асрда Эрон шоҳи Кир, кейинроқ Дарий Бухоро ерларини босиб олдилар. Маҳаллий халқлар четдан келган босқинчиларга қарши қаттиқ курашдилар.

Чўпон Широқ катта жасорат кўрсатган. Халқ афсонасида унинг қаҳрамонлиги ҳақида айтилиб, Широқ душман томонига қочиб ўтган

---

¹ *Норшоҳий*, «Бухоро тарихи», Когон, 1904, 6—7-бетлар.

бир киши сифатида эронлилар қароргоҳига боргани ҳикоя қилинади. Унинг баданлари яраланган экан. Широқдан, сени ким бунчалик ярадор қилди, деб сўраганларга у, мени ўз юртимдагилар шундай қилди, энди қасос олмоқчиман, деб жавоб берган. Широқ эронлиларни душман қароргоҳига бошлаб олиб боришга рози бўлган ва уларни жўрттага узоқ чўлга олиб бориб адаштирган ва бунда эронлилар ҳалок бўлганлар.

Эрон шоҳлари Бухоро территориясида 330 йилгача (эрамизгача) ҳукмронлик қилдилар.

Искандар Зулқарнайн Эронни забт қилгандан кейин 329 йилда (эрамизгача) Осиёдаги бошқа жойлар билан бир қаторда Бухоро (Сўғдиён) территорияси ҳам юнонлар қўлига ўтди. Бу ердаги халқлар босқинчиларга қарши қаттиқ курашдилар. Марокант (Самарқанд)да Спитамен бошчилигида қўзғолон бошланди, қўзғолон раҳмсизларча бостирилди.

Сўғдиёнда юнонлар ҳукмронлиги эрамизнинг II асригача давом этди.

Сўғдиён ва унинг ажралмас қисми Бухоро юнонлардан озод бўлгандан кейин, бу ерда экономика ва маданият яна ривожланди, Ғарб ва Шарқ билан савдо давом этди.

Эрамиздан аввалги I асрдан бошлаб Бухоро Қушон давлатининг бир қисмини ташкил этди. Бу давлат Урта Осиёдаги энг катта давлатларнинг бири эди. Давлат маркази ҳозирги Каттақўрғон районида бўлган эди, деб тахмин қилинади.

Эрамизнинг V асида Бухоро эфталитлар давлатига кирди. Бу давлатнинг пойтахти Бу-

хородан 40 километр узоқликдаги Пойкент шаҳари эди.

VII асрда араблар тарихда намоён бўлди ва қисқа муддат ичида Эрон, Фаластин, Миср ва бошқа мамлакатларни босиб олди. 709 йилда араблар Бухорога ҳужум қилиб, кўп қон тўккандан кейингина шаҳарни ишғол қилди.

Араблар истилосидан аввал Бухоро Урта Осиёнинг йирик савдо ва маданият маркази эди. Бухоро Эрон, Ҳиндистон, Хитой ва бошқа мамлакатлар билан савдо қиларди. Араб тарихчилари шаҳарнинг ўша давр тарихини батафсил ёзганлар.

Ўша вақтларда Бухоро территорияси тахминан 30—35 гектар эди. Шаҳар маркази ҳозирги Тоқи-Заргаронда (Сталин кўчасида) бўлган. Шаҳарнинг бу қисми 7 дарвозали девор ичида бўлиб, Шаҳристон деб аталган. Бухоро икки минг йилдан ошиқ давр ичида вужудга келган деҳқончиликка ярайдиган тупроқ қатламларининг уюмларига қараб, бу қадимий Шаҳристон чегарасининг қаерларидан ўтганини пайқаб олиш мумкин. Бу деворнинг шиомолий қисми қаерда бўлганини ҳозирги колхоз бозоридан пахта заводи томонига бораверишда, жанубий қисмини эса Пушкин кўчасида кўриш мумкин.

Шаҳристон кўчалари шахмат тартибида жойлашган. Бу усулда шаҳарлар қуриш шарқнинг қадимий анъанасидир. Кўчалар дунёнинг тўрт томонига қараб чўзилиб кетарди. Буни ҳозирги Бухоронинг Тоқи-Заргарон атрофида даниқроқ пайқаб олинса бўлади.

Шаҳристондан ғарбда Арк (қўрғон) ёки ўша вақтдаги номи билан айтганда кукендиз жойлашган. Ҳозирги Колхоз кўчаси ғарб томондан Шаҳристонни Аркдан ажратиб турган.

Араблар истилосигача Аркда шаҳар ҳокимлари Бухор-худотлар яшади. Араблар шаҳарни босиб олгандан кейин Шаҳристонда тинч аҳолининг уйларини эгаллаб олдилар.

Улар ўз ҳокимиятларини мустаҳкамлаш учун маҳаллий аҳолини зўрлаб мусулмон қилдилар.

Босқинчи араблар зулми халқ қўзғолонларига сабаб бўлди. 750 йилда Бухоро аҳолиси Шарик бошчилигида босқинчи арабларга ва маҳаллий феодалларга қарши курашга отланди. Қўзғолончилар қаҳрамонлик кўрсатишларига қарамай, улар мағлубиятга учраган эди.

Бир қанча вақт ўтгандан кейин Бухоро аҳолиси Хошим Ибн Ҳаким (Муқанна) бошчилигида золимларга қарши яна қўзғолон кўтарди. Бу ҳаракат «Оқ либос кийганлар ҳаракати» деб аталди. Ҳаракат кучайиб кетди ва бора-бора Сирдарё билан Амударё ўртасидаги территорияга ёйилди. Қўзғолончилар шаҳар атрофини эгаллаб, узоқ вақт ўзларини мудофаа қилдилар. Улар мардона курашсалар ҳам, қўзғолон зўрлик билан бостирилди. Халқ афсонасида айтилишича, душманлар ўраб олгандан кейин Муқанна гулхан ёққан ва ўз одамлари билан бирга ўзини ўтга ташлаган.

Араб ҳукмрон доиралари халқ ҳаракатидан қўрқиб, маҳаллий зодгонларни давлат ишларига торта бошладилар. IX асрда Бухорода

балхлик катта ер эгаларидан — сомонийлар ҳукмронлик қила бошладилар. Бу сулола ўз асосчиси Исмоил Сомонийдан бошлаб Сомонийлар сулоласи деб аталди. Қарийб бутун Урта Осиё территориясини ўз ичига олган бир феодал давлат пайдо бўлди. Бухоро шаҳри бу давлатнинг пойтахти эди. Урта Осиёда ҳунармандчилик, савдо ва маданият жуда ҳам ривожланди. Рус давлати билан савдо айниқса кучайди. Бу алоқани Киев давлати билан Шарқ ўртасидаги барча сув йўлларида топилган Сомоний тангалари аниқроқ кўрсатиб турибди.

Шаҳарнинг ташқи кўриниши ўзгарди. Аҳолиси анча кўпайди. Шаҳристон атрофида янги маҳаллалар, гузарлар, бозорлар, устахоналар пайдо бўлди. Тарихчи Норшоҳийнинг ҳикоя қилишига қараганда, Арк ёнидаги катта устахонада ишлаган кишилар ниҳоят даражада оғир кун кечирганлар. Эҳтимол улар қул қилинган кишилардир.

Деҳқонларнинг турмуш шароити ҳам яхши эмас эди. Солиқлар ва ҳар хил мажбуриятлар йил сайин ошиб борди. Шаҳар ва шаҳар атрофида яшаган меҳнаткашлар зolimларга қарши қўзғолон (874—875 йилларда) кўтардилар.

967 йилда Абубакир бошчилигида қўзғолон бошланди. Бухоро ўша вақтдаги феодал муносабатларни ривожлантира бошлаган бир шаҳар эди.

Шаҳар бўлина бошлади, территориал birlik қолмади, у асосан уч қисмга, яъни Арк, Шаҳристон ва Роботга ажралди.

Регистон майдони шаҳарнинг маъмурий маркази бўлиб қолди. Бу ерга девонлар, яъни асосий муассасалар жойлашди. Регистон атрофида (Жуи-Мулёнда) саройлар—шоҳлар уруғ-аймоқларининг ҳашаматли уйлари қурилди. Шаҳристон чегарасидан ташқари жойларда Робот пайдо бўлди. Аҳоли ўз ҳунари-касбига кўра маҳаллаларга жойлашган эди.

Роботнинг айрим қисмлари девор билан ўраб олинди. Булардан ташқари шаҳар территорияси II дарвозали баланд девор билан ҳимояланди.

X асрда Бухоро юксак феодал маданий марказга айланди. Бу ерда жаҳонга машҳур бўлган олимлар, шоир-ёзувчилар, рассомлар хизмат қилди. Чунончи, тарихчи Норшоҳий (Бухорода туғилган), шоирлардан Рудакий ва Дақиқий, табиб ва математик, ўз замонасининг энциклопедисти Абу Али ибн Сино, тарихчилардан Белазурий, Тоборий, Ибн Масковейх ва бошқа олимлар бор эди. Улар жаҳон фани ва маданияти ривожига катта ҳисса қўшдилар.

Тоқи-Телпакфурушон ўрнида китоб бозори бўларди, шунинг учун бу қуббани Тоқи-Китобфурушон деб атаганлар. Бу ерда ҳар хил китоблар ва қўлёмалар сотиларди.

Шаҳарда ўша замоннинг жуда катта кутубхонаси бор эди. Абу Али ибн Сино ўз таржимаи ҳолида бу кутубхонани тасвирлаб ўтди. Кутубхонада китобларнинг каталоги, китоб сақланадиган махсус жойлар бўлган.

Сомонийлар даврида шуҳрати бутун жаҳонга кетган тарихий ёдгорлик — машҳур Исмоил

Сомоний мақбараси Бухорода қурилди. Сомонийлар ҳукмронлиги 874 йилдан то 999 йилгача давом этди.

999 йилда Етти сувдан келган қорахонийлар ҳозирги Бухоро территориясини забт қилдилар. Қорахонийлар 1141 йилгача ҳукмронлик қилдилар, сўнгра Бухорони кўчманчи қорахитой қабилалари босиб олди. Феодал зодагонлар ва рухонийлар (садрлар) билан бирга қорахитойлар аҳолига жуда оғир солиқлар солдилар. Бу қаттиқ жабр-ситамлар натижасида 1206 йилда бухоролик Малик Санжар бошчилигида қўзғолон бошланди. Аммо қўшни Хоразм шоҳлари давлати рўй берган бу вазиятдан фойдаланиб, ўз кучлари билан қўзғолонни бостирди ва Бухорони босиб олди.

Шаҳарда қорахонийлар даврининг кўпгина ёдгорликлари, чунончи Арслонхон минораси, Маҳоки Аттори масжид, Номозгоҳ масжид ва Чашмаи-Айюб мақбараси сақланиб қолган. Минора эса бу ёдгорликларнинг энг ажойибидир. У Масжиди Калон, Мир Араб мадрасаси ва Амир мадрасаси (ҳозир кутубхона) каби қизиқарли архитектура комплексининг бир қисмини ташкил этади.

Уша вақтда Хоразм Урта Осиёнинг энг йirik давлати бўлиб, ҳозирги Ўзбекистоннинг деярли бутун жанубий қисмини аста-секин босиб олган эди.

XIII аср бошларида Бухоро воҳаси (Сўғдиён)нинг бойликлари яна бир истелочи — мўғулларни қизиқтирди. Улар Чингизхон бошчилигида Сўғдиённинг анча қисмини босиб олдилар. 1220 йилда Чингизхон рухонийлар ва

лашкар бошлиқларининг хоинлитидан фойдаланиб шаҳарни қўлга олди. Аммо халқ оммаси тезгина таслим бўлмади. Ватанпарварлар Аркка бекиниб олиб, 12 кун мобайнида жасурлик билан жанг қилдилар. Арк ҳимоячилари ниҳоят ҳолдан тойганларидан кейингина курашни тўхтатдилар.

Мўғуллар аввало шаҳарни эгалладилар, кейин таладилар. Аҳолини қул, хўжаликни вайрон қилдилар.

XIII асрнинг иккинчи ярмида Бухоро аста-секин тиклана бошланди. Уша даврда Бухорога келган италиялик сайёҳ Марко Поло бу шаҳарни «улуғвор шаҳар» деб атади. Аммо халқ ўзининг оғир аҳволига рози бўлавермади ва золим мўғулларга қарши қўзғолон кўтарди. Ҳунармандлар кўтарган бундай қўзғолонларнинг бирига Маҳмуд Торобий (Торобий қишлоғидан) бошчилик қилди. Қўзғолон шаҳарда ва яқин атроф жойларда ҳам бўлиб ўтди. Қўзғолончилар фақат мўғулларга қарши эмас, балки оғир солиқлар солиб, халқни эзган маҳаллий феодалларга ҳам қарши курашдилар. Улар болта ва кетмон кўтариб жанг қилдилар. Натижада шаҳар аёнлари ҳайдаб юборилди. Кейинчалик қўзғолон бостирилди.

1370 йилда Бухоро Темурийларнинг катта империясига кирди. Темур бир қанча мамлакатларни бўйсундириб, уларнинг моҳир усталарини ва кўп бойликларини олиб кетди. Темур даврида Самарқандда ва унинг ўзи туғилган Шаҳрисабз шаҳрида катта қурилишлар бошланди. Шаҳрисабзда қурилган Оқ сарой харобалари ҳали ҳам бор. Темур вақтида су-

ғориш шаҳобчалари тикланди, йўл ва кўприклар қурилди.

Шаҳарларда ҳунармандчилик, савдо, бадий буюмлар ишлаб чиқариш ривожланди. Қишлоқ хўжалиги ўсди. Аммо бу даврда Самарқанд шаҳри пойтахт бўлгани учун Бухоронинг аввалги сиёсий аҳамияти қолмади. Лекин Бухорода қурилиш ишлари, яъни зиёратгоҳга айланган қадимий бинолар — Темурдан аввал қурилган Чашмаи-Айюб мақбараси, Моҳоки Автори ва Номозгоҳ масжидлари ремонт қилинди.

Археологик материалларни ўрганиш асосида шуни айтиш мумкинки, XIV асрда Бухорода бинолар жадал қурилган. Шаҳарнинг кўп жойларида ўша замонга хос кўк ранг кошнлар топилмоқда.

Темурнинг набираси Улуғбек даврида Бухоро феодаллар дунёсининг маданий маркази бўлиб қолди. Улуғбек Бухорода, Самарқандда ва Ғиждувонда уч мадраса, Самарқандга яқин жойда астрономия обсерваторияси (расадхона) қурдирди.

1506 йилда Бухорони Шайбонийлар, яъни ўтроқ ва кўчманчи ўзбек қабилаларидан пайдо бўлган янги сулоласи забт қилди. Бу сулола ҳукмронлик қилган дастлабки йилларда Самарқанд пойтахт бўлиб қолаверди. XVI асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, Абдуллахон даврида (1557—1598 йилларда) эса Бухоро давлатнинг сиёсий марказига айланди ва давлат Бухоро хонлиги деб атала бошланди.

Шайбонийлар идора қилган даврда Бухоро хонлигининг экономикаси анча юксалди. Эко-

номика ривожланганига турли йиллардан ва айниқса XVI асрнинг иккинчи ярмидан қолган жуда кўп қурилишлар гувоҳлик бериб турибди. Шаҳар революциягача бўлган ўша умумий қиёфасини сақлаб келмоқда. Лабиҳовуз, Тоқи Саррофондан то Регистонгача чўзилиб кетган бешта бозор тумбази қурилди, улар ўзига хос расталардан иборат эди. Кўчаларда иссиқ кунларда аҳоли қатнайдиган жойларга соя бериш учун тахта айвонлар (шийпонлар) қурилган эди. Шаҳар майдонларида Калон, Қўш мадраса, Гавкушан, Кўкалдош ва бошқа шулар сингари масжид, мадрасалар қад кўтариб туради. Шаҳар атрофи 12 километрга яқин баланд девор (қўрғон) билан ўраб олинган, деворнинг эни 5 метр, баландлиги 10 метр келарди.

Совет олимларидан И. И. Умняков ва О. А. Сухаревалар XVI аср ва кейинги йиллардаги Бухоро топографиясини яхши ўргандилар.

XVI асрнинг иккинчи ярмида Шайбонийлар сулоласи идора қилган вақтда Жўйбар шайхлари Бухоро атрофи (Чор Бакир)да жуда кенг ер майдонларига эга бўлиб, катта роль ўйнадилар. Бу даврда шаҳар территорияси анча кенгайди. Шаҳар девори ҳозирги жойига (йигирув фабрикаси ва Киров номли маданият ва истироҳат парки олдига), ғарб томонига кўчирилиб, шаҳар кенгайтирилди.

XVI асрда Россия, Хитой, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатлар билан Бухоронинг савдо алоқаси жонланди. Россиядан Бухорога металл, буюмлар, мўйна, кўн, мўм, асал, ёғоч идиш-

лар, ойна, мовут ва бошқа моллар келтирилди. Бухородан қоракўл терилар, шойи моллар, жун ипак, қуритилган мевалар юбориб турилди.

1595 йилда Бухоро хонлигини Астрахань шоҳларининг номи билан аталган Аштархонийларнинг янги сулоласи бошқара бошлади. Бу даврда феодалларнинг ўзаро низолари ниҳоят кучайиб кетди. Аштархонийлар даврининг охирларида (XVIII аср) Бухоро хонлигининг илгариги иқтисодий ва маданий аҳамияти қолмади. Хонликнинг экономикаси заифлашгани сабабли, шаҳарда қурилиш ишлари камайди. Уша даврдан хотира учун Чор Минор мадрасасидан бошқа биронта ҳам ажойиб бино қолмади.

1740 йилда Эрон шоҳи Нодирхон Бухорога юриш қилди. У Бухоро хонлигини бўйсундириб, маҳаллий феодаллардан Муҳаммад Раҳимни шаҳарда ўз ноиб қилиб қолдирди. Муҳаммад Раҳим тез орада ўзини амир деб эълон қилди ва янги Манғит сулоласини тузди (1753—1920). Бу сулоланинг ҳукмронлиги амирлик ағдарилганигача давом этди.

Манғитлар ҳукмронлиги Бухоро тарихининг энг мудҳиш давридир. Шарқ мусулмонлари феодал маданиятининг маркази Бухоро диний жаҳолатпарастлик ва сиёсий мутаассиблик марказига айланди. Диний адабиётда Бухоро «Бухорон шариф», яъни «муқаддас» деб атала бошланди.

Илгари Бухоро мадрасаларида дин ақидаларидан ташқари баъзи бир фанлар ҳам ўқитилган бўлса, энди уларнинг ҳаммаси таъқиқланди. Тараққипарварлик ғоялари учун

қаттиқ жазо берилә бошланди. Диний мунофиқлик ва ёлғонлар ҳамма жойларда авжигә чиқди. Амир саройида ахлоқий бузилиш бошланди. Амалдорлар ва сарой аслзодалари фисқ-фасод билан кун ўтказдилар, ўша замоннинг ҳунармандчилиги, фани, санъати ва поэзияси таназзулга учради. Феодаллар ўртасида ҳамиша ўзаро уришлар бўлиб турди. Айрим ҳокимлар ўртасидаги ўзаро низолар ва жанглар сира босилмади. Савдо-сотиқ камайди.

Яқиндагина экономикаси ва маданияти жуда ҳам ривожланиб кетган Бухоро хонлигида тушкунлик ва орқага кетиш бошланди.

Ўрта Осиёнинг Россияга қўшилиб олиниши Бухорода яшаган халқлар тақдирида катта прогрессив аҳамиятга эга бўлди. Россиянинг экономикаси ва маданияти анча юксалган эди. Бу иккала давлат ўртасида илгарийёқ ўрнатилган савдо ва маданий алоқалар давом эттирилди. Аммо ўша даврда Англиянинг босқинчилик ниятлари Россиянинг Осиёдаги чегаралари учун хавф туғдирди. 1852 йилда Англия билан Афғонистон ўртасида бошлангач уруш вақтидаёқ инглизлар Бухоро амирлиги территориясига ўтмоқчи бўлдилар, лекин муваффақият қозона олмадилар.

Россия ҳукумати ўз мамлакатини инглиз мустамлакачиларидан сақлаб қолиш ниятида Ўрта Осиёни тезроқ эгаллаб олиш чораларини кўрди. Иккинчи томондан капиталистик санъати ўсаётган Россия янги бозорларни ва хом ашё манбаларини ўз қўлига киритишга интилади.

ХІХ асрнинг 60—70 йилларида чор ҳукумати Бухоро амирлигини босиб ола бошлади. Бухоро қўшинларининг рус ерлари чегарасига ҳужуми, шунингдек Бухородаги рус элчихонасининг ушлаб қолинганлиги бунга баҳона бўлди. 1868 йилда генерал Кауфман Бухорога ҳужум қила бошлади.

Бухоро амирлиги Россияга қарши урушга тайёрланмаган, амир қўшини у қадар жанговар кучларга эга эмас эди.

1868 йилда Зирабулоқ атрофидаги қонли жанглардан кейин Бухоро қўшини енгилди. Амирнинг илтимоси билан тузилган сулҳ шартномасига кўра, Бухоро амирлиги Россияга тобе бўлиб қолди. Чор Россиясининг реакция сиёсатидан қатъи назар, Россия протекторати Бухоронинг тарихий тақдирида жуда катта прогрессив қадам бўлди.

Қуллар савдосини тақиқлаш, феодализмга хос тарқоқлик ва ўзаро урушларни тугатиш Бухоро учун прогрессив аҳамиятга эга эди. Мамлакатнинг айрим қисмлари ўртасидаги алоқани яхшилаш учун руслар телеграф қурдилар, почта ташкил этдилар, йўлларни яхшиладилар. 1877—1888 йилларда Бухоро территориясида Красноводскдан Самарқандгача биринчи темир йўл қурилди, 1907 йилда Бухородан Когонгача поездлар қатнай бошлади. Темир йўл станциялари атрофида рус қишлоқлари, мактаблар, касалхоналар, маориф муассасалари пайдо бўла бошлади. Бу эса Бухоро амирлигидаги қолоқ аҳоли маданиятини ривожлантиришга анча таъсир этди

Темир йўл қурилгандан кейин товар обороти ошди, Россиядан Бухорога кўплаб саноат маҳсулотлари келтирила бошланди. Россия билан Бухоро ўртасида савдонинг кучайгани туфайли пахта майдонлари кенгайди, чорвачилик ривожлана бошлади. Савдони янада ривожлантириш учун рус банклари Бухорода ўз бўлимларини очдилар. Улар мамлакатнинг иқтисодий ҳаётини ўзларига бўйсундирдилар ва капиталистик эксплуатацияни кучайтирувчи восита бўлдилар.

Капиталистик корхоналар ўсган сари маҳаллий пролетариат кадрлари пайдо бўла бошлади, чоризмга ва маҳаллий эксплуататорларга қарши мустақил курашган рус ишчилари билан яқиндан алоқа боғланди. Бухорога келган рус олимлари ер ости бойликларини текширдилар ва шу билан уларни янада чуқурроқ ўрганиш учун шароит яратдилар.

1889—1897 йиллар мобайнида қурилган икки касалхона ва бир дорихона, кейинчалик аҳолининг соғломлаштиришда катта роль ўйнади. 1910 йилда Бухорода янги усулдаги биринчи рус тузем (маҳаллий аҳоли учун рус мактаби) мактаблари очилди. Бу мактабда атоқли ёзувчи Сулаймон Пайравий ўқиди.

XIX асрнинг илғор рус маданияти таъсирида Бухорода демократик маърифатчилар ҳаракати бошланди. Аҳмад Дониш бу оқимни бошлаб берувчи бўлди.

Аmmo Россияга протекторат вақтида Бухоро амирлигида ва айниқса қишлоқларда феодалпатриархаль муносабатлар ва патриархаль қабила ҳаёти сақланиб қолди. Бухоро мустамлака бўлиб қолаверди. В. И. Ленин ўз асарла-

ридан бирида Россиянинг Хева ва Бухоро сингари мустамлакалари бор эканини кўрсатиб ўтган эди.

XIX аср охирларида ва XX аср бошларида Бухоро шаҳарининг территорияси кенгайиб, 1920 йилдаги ҳолига келди. Шаҳар 200 дан ошиқ гузарга бўлинган эди. Ҳар бир гузарда бир касбдаги ҳунармандлар яшарди, гузарларнинг номлари эса ўша жойда яшовчиларнинг касбларига монанд қилиб қўйилди. Бир вақтлар, гузарларни бир-биридан ажратиб турган деворлар аллақачон емирилган, шаҳар эса XVI асрнинг иккинчи ярмида қурилган баланд бир девор билан ўралган эди.

Протекторат даврида Бухоро меҳнаткашлари икки томонлама эзилдилар. Бир томондан улар чор Россиясига қарам бўлиб қолдилар, уларни рус амалдорлари, савдогарлари, иккинчи томондан амир савдогарлари, амалдорлари, бойлар, руҳонийлар эди. Аҳолига ҳар хил жуда оғир солиқлар солинди. Майда ҳунармандлар, савдогарлар, касиблар ва айниқса деҳқонлар ҳар хил йиғимлар тўлаб турдилар. Ўша вақтда «Бухорода солиқ солинмайдиган фақат бир нарса, у ҳам бўлса ҳаво қолди» дер эдилар.

Шунинг учун Бухоро аҳолиси золимларга қарши қаттиқ курашди. Бу кураш 1905—1907 йиллардаги рус революцияси таъсири билан яна кучайди. Туркистонда революцион ҳаракат аввало руслар жойлашган шаҳарларда ривожланди. Бу жойлардан маҳаллий меҳнаткашлар оммасига ҳам марксизм-ленинизм ғоялари тарқала бошлади.

1905 йилда Янги Бухоро (Когон) пахта заводининг ишчилари иш ташладилар. 1906 йилда Когон станцияси ва бошқа корхона хизматчилари қўзғолон қилдилар. 1906 йилда Денов беклигида, 1909 йилда Кулоб беклигида қўзғолонлар бўлиб ўтди.

Уша йилларда «жадидизм» деб аталган мустақил сиёсий оқим бошланди. «Жадид» арабча «янги» деган сўз. Жадидлар мактабларни ислоҳ қилиш, капиталистик муносабатларни янада ривожлантиришга ҳалақит бераётган феодал муносабатларни бекор қилиш тўғрисида шиор чиқардилар.

Бухорода пайдо бўлган ёш бухороликлар, яъни буржуа миллатчи жадидлар партияси ҳокимиятни ўз қўлига олмоқчи бўлган миллий буржуазия мақсадларини ифода қилди. Ёш бухороликлар Бухоро амирлигини тугатишни ўз олдиларига мақсад қилиб қўймадилар, балки буржуазия учун фойдали айрим ислохотларни кўзлаш билан чекландилар. Шунинг учун ҳам улар Бухорода революцион ҳаракатнинг янада ривожланишига ҳалақит бердилар. Аммо булардан қатъи назар революцион озодлик ҳаракати авж олиб борди, февраль буржуа-демократик революциясидан кейин бу кураш айниқса кучайди.

Жаҳон тарихида яна бир янги даврни бошлаб берган Улуғ Октябрь социалистик революцияси бутун жаҳон халқларининг, шу жумладан Урта Осиё халқларининг озодлик ҳаракатида ҳал қилувчи роль ўйнади.

Бухорода кўп меҳнаткашлар қатнашган митинглар, намойишлар ва йиғилишлар ўта бош-

лади. Амир барча прогрессив арбобларга қарши қувғин уюштирди. Кўпгина кишилар Арк ва зиндон ҳужраларига қамалдилар. Талантли ёзувчи ва тожик совет адабиётининг асосчиси Садриддин Айни кишанланиб Арк обхонасига ташланди. Маҳаллий аҳолидан чиққан атоқли революционер Абдуллахўжа Тўраев 1920 йилда зиндонда азобланиб ўлдирилди. Уша йилларда амир озодлик учун курашган кўп кишиларни ўлдирди. Прогрессив кайфиятдаги зиёлилар ва меҳнаткаш халқ Бухорони ташлаб Қогонга, Самарқандга, Тошкентга ва Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарларига боришга мажбур бўлдилар.

1918 йилда Тошкентда Бухоро Коммунистик партияси тузилди. Уни ташкил этишда ўртоқ Қозимжон катта роль ўйнади (1919 йилда Тошкентда вафот этди). Бухоро, Қогон ва Чоржўй шаҳарларида Коммунистик партиянинг яширин ташкилотлари бор эди. Бухоро Коммунистик партия ташкилоти Эски Бухородаги Чор Минор кўчасида революционер Абдуллахўжа Тўраевнинг уйига жойлашди.

Бухоро амири революцион халқ ҳаракатига қарши курашиш билан ўз қўшинининг анча қисмини шаҳарга тўплади. Бу армиянинг асосий қисми Ўрта Осиёда тор-мор қилинган контрреволюцион ташкилотлар, Бухорога қочиб келган кишилар ва рус оқ гвардиячиларидан иборат эди.

Амир қаттиқ жазо чораларини кўрса ҳам, яширин партия ташкилоти шаҳар меҳнаткашлари ўртасида тинмай иш олиб борди, озодлик учун курашда уларга ҳар томонлама ёрдам

берди. Партиянинг обрўси ва меҳнаткашлар оммасига таъсири кун сайин ошиб борди. Буни 1919 йилда партия аъзолари сонини ўсганлиги кўрсатади. Бу ерда партия аъзоларининг сони 5 минг кишига етди. Бухоро партия ташкилоти халқнинг революцион ҳаракатига ҳар томонлама тўсқинлик қилиб келаётган ёш бухороликларга — жадидларга қарши ҳамиша кураш олиб борди.

1919 йил сентябрда Коммунистик партиянинг II съезди Усмон Хўжаев бошчилигидаги ёш бухороликларни партия сафидан чиқарди. Бухоро Коммунистик партияси таъсирида ва Туркистонда совет тузуми ғалаба қозонгани туфайли Бухоро амирлигига қарашли шаҳарлар ва қишлоқларда революцион ҳаракат кучайди.

1919 йилда Бухорода амирга қарши бошланган қўзғолонга 15 мингдан ошиқ киши қатнашди. 16 августдан 18 августгача Чоржўй шаҳрида Бухоро Коммунистик партиясининг IV қурултойи (съезди) бўлиб ўтди. Съезд қуролли қўзғолон уюштириш тўғрисида қарор қабул қилди. Съезддан кейин революцион ҳаракат янада тез ривожлана бошлади.

1919 йил август бошларида Чоржўйда амирлик тузуми ағдарилди. Бухоро атрофида ҳам революцион ҳаракат кучайди. Қўзғолон бошлаган халқ илтимоси билан М. В. Фрунзе бошчилигидаги Туркистон фронтининг қўшинлари Бухорога келдилар. Тўрт кун давом этган жангдан кейин 1920 йил 2 сентябрда қутирган ва золим амир истеҳкоми бўлган Бухоро енгилди. Революцион халқ Регистон тепасига озодлик Қизил байроғини тикди. Бир неча кундан ке-

йин Минори Калон майдонида Бухоро Халқ Совет Республикаси тузилганлиги эълон қилинди.

Октябрь ойида собиқ амир саройи Ситорам Моҳи Хоссада Бухоро Халқ Совет Республикасининг I Советлар съезди бўлиб ўтди. Съезд Бухоро Халқ Совет Республикасини тузиш тўғрисидаги манифестни тасдиқлади. 1921 йил сентябрь ойида ўша жойнинг ўзида Советларнинг II съезди бўлиб ўтди ва Бугун Бухоро Советлар Ижроия Комитети сайланди. Съездда Бухоро Халқ Совет Республикасининг Конституцияси қабул қилинди.

Бухоро Халқ Совет Республикаси билан РСФСР ўртасида тузилган шартнома ёш республиканинг иқтисодий, сиёсий ва маданий ривожини учун катта аҳамиятга эга бўлди. Бу шартномани РСФСР нинг Бухородаги вакили В. В. Куйбишев имзолади. Шартномага мувофиқ РСФСР 50 минг сўм пул, революциядан илгари Россияга қарашли ва Бухоро территориясида қурилган барча фабрика ва заводларни, кейинчалик булар эвазига ҳақ тўламаслик шarti билан, ёш республикага берди. Янги халқ ҳукумати Бухоро республикасидаги эски қозихоналарни ва ўлим жазосининг шармандали усулларини бекор қилди, қонундан ташқари йиғим ва солиқларни тугатди, барча миллатларнинг ҳуқуқларини баравар қилди, хотин-қизларга тенг ҳуқуқ берди, халқ маорифи ва соғлиқни сақлаш ишларини ислоҳ қилди, амирга қарашли ерларни мусодара этди.

1921 йил февраль ойида, ҳозирги почта биносида (Ленин кўчасидаги 2-растада) Бухоро

Коммунистик партиясининг V қурултойи бўлиб ўтди. Республиканинг давлат, иқтисодий ва маданий қурилишлари юзасидан тадбирлар белгиланди. Қурултой III Коммунистик Интернационалга қўшилиш тўғрисида қарор қабул қилди.

1921 йил декабрь ойида Бухоро Коммунистик партиясининг VI қурултойида партиянинг программаси қабул қилинди.

1922 йил ёзида В. И. Лениннинг энг яқин сафдоши Серго Оржоникидзе партия ва давлат аппаратини янада мустақкамлаш учун Бухорога келди.

Бухоро меҳнаткашлари Коммунистик партия раҳбарлигида ўз сафларини жипслаштириб, Совет ҳокимияти учун курашдилар, контрреволюция ва чет эл интервентларининг кирдикорларига қатъий зарба бердилар.

Ички ва ташқи душманлар уюштирган босмачиликни тугатиш учун кўппина куч ва маблағ сарфлашга тўғри келди.

Босмачи галалар тор-мор қилингандан кейин, 1923 йил ноябрь ойида Буюкбритания Коммунистик партияси Бухоро қуроли кучлари қўмондонлиги номига қуйидаги мазмунда телеграмма юборди: «Буюкбритания Коммунистик партияси сизнинг босмачиликка қарши қаҳрамонона курашингиз билан мағрурланади. Коммунистик партия шу билан мағрурландики, сиз босмачилик хавфини амалда тугатдингиз ва Бухоронинг тинч тараққиётини таъминладингиз. Буюкбритания Коммунистик партияси Бухорони советлаштириш Шарқда курашаётган барча омма учун жуда катта

аҳамиятга эга эканини тўла равишда назарга олади».¹

Контрреволюция устидан ғалаба қозонгандан кейин Бухоро Халқ Совет Республикаси меҳнаткашлари вайрон бўлган хўжаликни тиклаш, ўз маданий савиясини ошириш, қудратини мустақамлаш сингари ишларни бошлаб юбордилар. Буларнинг ҳаммаси республикани социалистик тараққиётнинг янги босқичига ўтишига шароит яратди.

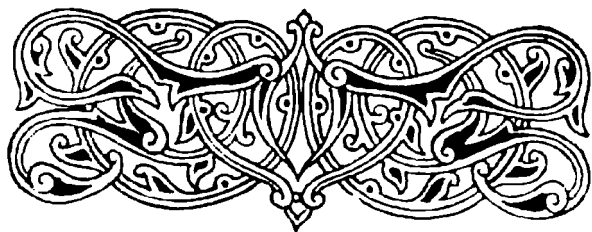
Бухоро Халқ Совет Республикаси 1920 йилдан 1924 йилгача давом этди. 1924 йил сентябрь ойида халқ вакилларининг V қурултой Бухоро Халқ Совет Республикасини социалистик республикага айлантириш тўғрисида, миллий чегараланишни ўтказиш зарурлиги ҳамда Ўзбекистон ва Туркменистоннинг СССР составига кириши тўғрисида тантанали вазиятда қарор қабул қилди.

1925 йил февралда Бухорога СССР Марказий Ижроия Комитетининг раиси М. И. Калинин келди. Ҳозирги область музыкали драма театри биносида Ўзбекистон Коммунистик партиясининг I съезди бўлиб ўтди. М. И. Калинин съездда иштирок этди ва Ўзбекистон ССР Советларининг I съезди ишига раҳбарлик қилди. I съезд V қурултойнинг миллий чегараланиш тўғрисида қабул қилган қарорини ва Ўзбекистон ССР Конституциясини тасдиқлади ҳамда Йўлдош Охунбобоев бошчилигидаги ҳукуматни сайлади. Самарқанд

¹ Ўзбекистон ССР Октябрь Революцияси Марказий Давлат архиви, Ф, Бухоро Халқ Совет Республикаси Марказий Ижроия Комитети, Д. 437, 50—51-варақлар.

шаҳри пойтахт деб эълон қилинди. Бухоро
Зарафшон округининг маъмурий марказига ай-
ланди. Кейинчалик бу округ Ўзбекистон ССР
нинг Бухоро области бўлиб қолди.

АРХИТЕКТУРА ЕДГОРЛИКЛАРИ

Бухорода халқ меъморлигининг энг қадимий архитектура ёдгорликлари сақланиб қолган. Шаҳар территориясида эрамиздан аввалги IX асрдан то ҳозирги вақтгача барча тарихий даврларнинг ёдгорликлари бор.

30 дан ошиқ архитектура иншоотлари давлат ҳисобига олинди. Совет ҳукумати тарихий ёдгорликларни сақлаш учун йил сайин кўп пул ажратади. Ёлғиз 1958 йилда ёдгорликларни тиклаш учун 1,5 миллион сўм маблағ сарфланди.

Арк

Арк (ёки шаҳар қўрғони) энг қадимий археологик ёдгорликдир. У 16—20 метр баланд қилиб уюлган тепа устида жойлашган. Арк майдони 4,2 гектар келади. Планга қараганда Арк кўп бурчак шаклидаги иншоотдир. Бир вақтлар унинг тик кўтарилган девори блок билан ёппа-

сига мустаҳкамланган, бир оз вақт ўтгандан кейин деворга хом ғишт, кейинчалик пишиқ ғишт терилган. Қадимий девор қандай қурилганини усти бир оз очилиб қолган шимолий томондан яхшироқ кўриб олиш мумкин. Бу ерда ҳар хил ҳайвонларнинг суяклари, идиш-товоқ синиқлари аралашган тупроқ қатламлари кўриниб ётибди.

Арк ҳар томондан қўрғон билан ўраб олинган. Бу қўрғон девори кейинги икки-уч асрларда қурилди. Девор кўп марта қайтадан қурилиб, ремонт қилинган. Арkning шимолий девори унча мустаҳкам эмас. Бу ерда кейинчалик ремонт қилинган ўнлаб жойни кўриш мумкин. Колхоз бозорига қараган шимолий деворда кейинги вақтларда емирилган жойлар кўриниб туради.

Араблар истилосига қадар Аркда шаҳар хокимлари — бухорхудотлар яшади. Сомонийлар даврида (IX—X асрлар) Арк қайтадан қурилди ҳамда девор ва мезаналар билан мустаҳкамланди (шимоли-ғарбий томондаги мезананинг ўрни ҳозиргача сақланган).

Қорахонийлар сулоласи даврида (XII аср) ва мўғуллар босқинчилиги вақтида (XIII аср) Арк бир неча марта вайрон қилинди. Арк XVI асрда Шайбонийлар сулоласи даврида ҳозирги қиёфасига кирди.

Арк дарвозаси эътиборга сазовордир. Архитектура жиҳатидан у устунсимон иккита мезанадан иборат. Уларнинг юқори қисми йўлак билан боғланган, устига айвонли бино қурилган. Бу ерда амирнинг машшоқлари ва шаҳар қоровули турган.

Аркка кираверишдаги йўл аста-аста баланд-га чиқадиган нишоб майдончадан, яъни пандусдан иборат бўлиб, усти ёпиқ узун йўлакдан Жума масжидга боради.

Арк деворига осиб қўйилган катта чарм қамчи амир ҳукмронлигининг нишонаси эди. Ривоятларга қараганда бу қамчи афсонавий паҳлавон Рустамники бўлган эмиш.

Йўлакнинг чап томонида сув ва қум сақланадиган хоналар (обхона ва регхона) бўлган. Бу биноларнинг бир қисми жинойтчиларни қамайдиган зиндон қилиб қайтадан қурилган. Бу ерда ўта кетган жинойтчиларни қамайдиган «канхона» ҳам бўлган.

Аркдаги барча бинолар XVII—XX асрларга, яъни Аштархонийлар ва Манғитлар сулолаларига доирдир. Ўша вақтда Арк шаҳар ҳокимлари, кейинчалик хонлар, амирлар, мансабдорлар ва қўшин бошлиқлари яшайдиган жой бўлиб қолди. XX аср бошларида Арк аҳолиси уч минг кишига етди.

...Жума масжиддан (1919 йил) бошлаб биринчи вазир (қушбеги) ҳовлиси олдидан ўтган тор кўчадан кичкинагина гумбазга — Чорсувга чиқиш мумкин, бу ерда саломхонага кирадиган дарвоза бор. Саломхонада амир ўз амалдорларини ва келган кишиларни қабул қилган. Чорсувнинг ўнг томонида амирнинг отхоналари бўлган, бу ердаги ахлатлар бандилар ётган зиндонга (обхонага) оқиб тушган. Отхона ҳовлисида навкарлар ва машшоқлар яшайдиган нагорхона бўлган. Нагорхонанинг пастки қисмида сағана бор. Уни Аркни қурган Сиёвуш қабри дейдилар.

Чорсувнинг чап томонида тош ётқизилган кўринишхона деб аталадиган катта ҳовли жойлашган. Бу ерда элчиларни қабул қилиш ва амирларнинг тахтга кўтарилиш маросимлари ўтказилган. Ҳовли уч томондан ёғоч айвон билан ўраб олинган. Қираверишда нақшли пештоқ бор (1905 йил). Ҳовлининг шарқ томонидаги ёғоч соёбон тагида мрамар тошдан ўйиб ясалган тахт турарди.

Арkning бутун шарқий қисми вайрон бўлиб ётибди. Бу ер — археологик заповедник. Бу ерда икки бино тасодифан сақланиб қолган. Арkning шимолий қисмида бир вақтлар амир Насруллохон азоблаб ўлдирган ва қудуққа ташлаган 40 қиз тўғрисидаги ривоятга алоқадор Чил Духтарон жойлашган.

Жанубий томонда нима эканлиги номаълум бир бино сақланиб қолган. Арк майдонидан шаҳар ва яқин атроф манзаралари кўриниб турибди. Ҳозирги пайтда Аркда музей жойлашган.

Исмоил Сомоний мақбараси (IX—X асрлар)

Исмоил Сомоний мақбараси С. М. Киров номли маданият ва истироҳат паркида жойлашган. Бу бино куб шаклида бўлиб, ярим шарсимон қубба билан ёпилган. Бурчакларида тўртта кичкина қубба бор. Девори қалин (1,8 метргача бўлганлиги туфайли бу ёдгорлик минг йилдан бери яхши сақланиб келади.

Мақбаранинг тўрт томони бир хилда. Бундай бинолар архитектурада центрик компози-

ция деб аталади. Мақбаранинг юқори қисмида бинонинг бир томонидан иккинчи томонига ўтган қирқ дарчали галлерия бор. Бу галлерия ёдгорликнинг чиройини бир оз очади ва унинг вазмин гумбазини енгиллаштиради.

Мақбара квадрат шаклидаги пишиқ ғишдан қурилган. Деворлари текис бўлиб, тўрт томонида биттадан равоқли эшиги бор. Барча эшикларга квадрат рамалар ўрнатилган, уларга (кейинги вақтларда) темир панжаралар қўйилган. Ёғоч харига мақбаранинг қурилган вақти ва бошқа ёзувлар ёзилган, шарқ томони бинонинг олд томони ҳисобланади.

Мақбаранинг ташқи ва ички деворларига жимжимадор пишиқ ғишдан қўрилган. Уша вақтларда кошин бўлмагани учун бино шундай усул билан безатилган. Усталар квадрат шаклидаги ғишларни ҳар хил усулда териб, деворни бадий жиҳатдан жуда чиройлик қилиб безатганлар. Бу ўзига хос нақш мақбаранинг текис деворини жуда нафис қилган. Эртадан кечгача қуёш оғишган сари мақбаранинг ғиш безаклари ҳам ҳар хил тусга кириб товланади. Ой ёруғида айниқса чиройлик бўлади. Жаҳон архитектурасида бу усулда безатилган бирорта бошқа тарихий ёдгорлик йўқ. Шунинг учун ҳам мақбара жаҳон аҳамиятига эгадир. Баъзи бир олимларнинг фикрига қараганда бу безаклар ёғочдаги ўймакорликнинг, яъни шарқ мамлакатларида кенг миқёсда ишлатиладиган санъатнинг аксидир.

Езма манбалар ва халқ ривоятларига қараганда бу ёдгорлик сомонийлар сулоласи асосчиси — Исмоил Сомонийнинг ўзи ҳаёт бўлганда отасининг қабри устига қурдирган. Кейин-

чалик ўзи ҳам шу ерга дафн қилинган. Бу ёдгорлик 892 ва 907 йилларда қурилган деб тахмин қилинади. 1927 йилда ўтказилган археологик қазиш вақтида пол тагида иккита ёғоч тобут топилган эди.

Сомонийлар сулоласи Балхдаги катта ер эгаларидан келиб чиқди. Бу сулола ҳукмронлик қилган даврда истилочи араблар ҳокимияти ўтмиш шарпасидек бўлиб қолди ва аслида Бухоро бутун Осийнинг пойтахти ва йирик маданий маркази эди. Сомонийлар фанларга, санъатга ва поэзияга ҳомийлик қилдилар. Уларнинг саройида шоирлар, ёзувчилар ва олимлар яшади.

Исмоил Сомоний мақбараси услуби ва конструкцияси жиҳатидан ўз замонасининг манфатлари ва руҳини акс эттиради. 1920 йилгача мақбара ташландиқ ҳолда бўлиб, маҳаллий мусулмон руҳонийлари бу ёдгорликдан фойдаландилар. Атрофда бойларнинг қабрлари кўпайиб кетиб, мақбара учдан бир қисмигача кўмилиб қолди, қуббаси емирила бошлади. Шимолий томонда ёғочдан қурилган масжид бор эди. Руҳонийлар қолоқ аҳолига гўё Исмоил ҳали ҳам ҳаёт бўлиб мусулмонларга ёрдам беради, дер эдилар. Улар мақбара ичидаги сағананинг икки томоничи тешдилар. Руҳонийлар тешикнинг бирига саволлар ва илтимослар ёзилган хатлар қўяр, иккинчи томондаги тешикдан ўзлари тўқиган «жавоблар» ни олардилар.

1934 йилда бу ёдгорлик тикланди, атрофдаги қабрлардан тозаланди. Мақбара атрофига ғиштдан майдонча қурилди. Ҳозир бу ерга экс-

курсиячилар келиб туради. Бу ёдгорликни Ватанимиздан ташқари жойларда ҳам яхши биладилар.

Чашмаи Айюб мақбараси (XII аср)

Чашмаи Айюб мақбарасининг атрофи ҳозирги кунда С. М. Киров номи маданият ва истироҳат паркига айлантирилган. Бу ёдгорлик ғарбдан шарқ томонга ёнма-ён жойлашган тўрт бурчакли мураккаб тўртта бинодан иборат. Бу бинолар ҳар хил замонларда қурилди. Бинонинг энг қадимийси баланд гумбаз билан қопланган. Ривоятларга қараганда иморатнинг бу қисмини Арслонхон Минораи Калон билан бир вақтда қурдирган. Мозор ичидаги совуқ сувли қудуқ ҳозиргача сақланиб қолган. Халқ афсонаси бу ёдгорликни тавротда ёзилган Айюб пайғамбар номи билан боғлайди. Афсонада ҳикоя қилинишича, Бухоро шаҳри ҳали қурилмаган бир замонларда бу ерга тавротда тилга олинган Айюб пайғамбар келган эмиш. Уша йили қурғоқчилик бўлиб, сувга ташна аҳоли қирила бошлаган, бу «авлиёдан» ёрдам сўраганлар. Айюб хассасини ерга санчганида бирданига булоқ суви отилиб чиққан эмиш. Шунинг учун ҳам бу ёдгорлик «Чашмаи Айюб» деб аталган эмиш.

Эҳтимол маҳаллий аҳоли узоқ ўтмишдан бери бу сувдан фойдаланган, чашма эса шифоли манба бўлгандир. Манба аслида «ожизлар чашмаси» деб аталган, чунки «айюб» деган

сўз тожикча «маъюб» (майиб) сўзидан келиб чиққан дейиш мумкин. Бу эса ожиз деган сўз-дир. Кейинчалик чашмани эгаллаб олган муллалар ва эшонлар бу афсонани тўқиганлар ва чашманинг номини ўзгартирганлар. Бундай фактлар қадимий Юнон ва Рим тарихида ҳам маълум.

Едгорлик чуқур жарда, бир вақтлар катта булоқ суви оқиб ётган жойда турибди. Бу булоқ мозордаги қудуқ билан боғланган.

Қадимий (ғарбий) бино ёнига XIV асрда яна иккита бино қурилган. Қадимий бинонинг эшиги теппасига осиб қўйилган гулдор кошинга бу бинони Темурнинг ўзи қурдирди, деб ёзилган. XVI асрнинг иккинчи ярмида бинонинг пастак пештоқдан иборат икки қуббали қисми қурилган.

Тўрт бинонинг ҳар қайсисида бир-бирига ўхшамаган қуббалар бор. Шимол ёки жануб томондан қараганда уларнинг ташқи кўри-нишлари оригинал ва ўзига хосдир.

Ҳозирги вақтда экскурсияга келган кишиларга қулайлик учун мозор атрофида асфальт ётқизиблиб йўл қурилган.

Маҳоки аттори масжиди (XII аср)

Маҳоки Аттори масжиди шаҳар марказидаги М. В. Фрунзе номли скверда (ёзги кино олдиди) жойлашган. Бу масжид илгари атторлар растаси бўлган жойда қурилгани учун шундай деб аталган. Масжид қарийб 6 метр чуқурликда ер остига кириб кетган, аслида эса кўп аср-

лардан бери шаҳардаги тупроқ қатлами ошиб боргани учун масжид кўмила борган.

X аср тарихчиси Норшоҳий бир вақтлар бу жойда оташпарастрлар ибодатхонаси ўрнига қурилган Моҳ масжиди бор эди, деб ҳикоя қилади. Бу ерда ўрмон бўлган, дарё оқиб ўтган. Дарахтлар соясида йилига икки марта бозор очилиб, ёғочдан ва лойдан ясалган бутлар сотилган.

Бу бино ўрнида будда монастри (будда роҳиблари яшаган жой), кейинчалик оташпарастрлар ибодатхонаси бўлиб, правардида мусулмонлар масжидига айлантирилган бўлиши эҳтимолдир.

1934 — 1935 йилларда бу масжидда В. А. Шишкин археологик қазишлар ўтказиб, беш қават пол бўлганини аниқлади. Шундай қилиб Маҳоки Аттори масжиди ўрнида илгари мажусийлар ибодатхоналари бўлганига шубҳа қолмайди.

Маҳоки Аттори масжиди олтида тош устин устига қурилган ёпиқ масжидлардан бири. Бу масжид М. В. Фрунзе номли сквер томонидаги жанубий пештоқ архитектуранинг ноёб асари ҳисобланади. Пештоқ ва тахмонсимон эшиги ҳар хил усуллар билан, чунончи ўймакор ганч, сайқал берилган ғишт, кошин, ўйиб нақшланган сопол ғиштчалар билан безатилган.

Шарқий эшиги томонида бино ичининг кўп қисми масжид полига тушадиган кенг тош зинадан иборат. Бу зина масжид ичкарасига кириш учунгина эмас, балки ибодат қиладиган жой бўлиб ҳам хизмат қилган. Бу зина жанубий пештоқ қурилиб тамом бўлгандан кейин қурилган.

Номозгоҳ масжиди (XII, XIV, XVI асрлар)

Шаҳарнинг жанубий томонида Номозгоҳ масжиди жойлашган. Номининг ўзи бу бинонинг ибодат қиладиган жой бўлганини кўрсатиб турибди. Бу бино катта байрамларда шаҳар масжидларига сифмай қолган кишиларга мўлжалланган оддий бир масжид бўлган.

Бухоро Номозгоҳи эса йўлак шаклида қурилиб, гумбази ҳам бор (XVI аср). Гумбаз ёнига нақшинкор пештоқ қурилган. Ғарбий томонда бинонинг ҳашаматли қисми миҳробли қадимий деворга тақалган.

Миҳроб ўйиб безатилган нозик сопол ғишталар ва майда ғишт парчалари билан безатилган. Булардан ташқари деворнинг юқори қисмида зангор, кўк ва оқ сир билан арабча хат ёзилган горизонтал кошинлар бор (XIV аср).

Ҳозирги Номозгоҳ масжиди ўрнида бир вақтлар ажойиб боғ, иморат ва ҳайвонот боғи бўлган ва Шамсиобод деб аталган. Бу жойни тарихчи Норшоҳий тасвирлаб ўтади.

Масжиди Калондаги минора (1127 йил)

Минорани Калон ёки Катта Бухоро минораси Қорахонийлардан Арслонхон ҳукмронлик қилган даврда қурилган ва унинг номи билан аталган. Бу минора Урта Осиёдаги энг баланд иншоот (46,5 метр) бўлиб, 1127 йилда қурилган, унинг ярмидаги кошинларига ёзилган ва қисман сақланиб қолган.

Минора бақувват ганч қоришмаси билан пишиқ ғишдан терилган катта устундан иборат,

ичи эса кавак бўлиб, айланма зинапоеси бор (104 зина), юқори томони сал ингичкароқ, устида цилиндр шаклидаги фонарь — гумбазида пештоқсимон 16 та дарчаси бор.

Минора азон айтиб, мусулмонларни ибодатга чақирадиган жой бўлган. Кун сайин ва айниқса жума кунлари 4 муаззин Масжиди Калон томидаги тош куприкчадан ўтиб минорага чиқар ва азон айтар эди. Кейин шаҳардаги 200 дан ошиқ бошқа масжид минораларидаги сўфилар азон айтиб, халқни ибодатга чақирган.

Шунингдек, минора душманни кузатадиган жой бўлган. Миноранинг қоровулхонаси ҳали ҳам бор.

Минора савдо карвонларига маяк бўлиб хизмат қилган, деган фикрлар ҳам бор.

Манғитлар ҳукмронлиги даврида ўлим жазосига ҳукм қилинган кишиларни минорадан туриб пастдаги тош майдончага ташлаганлар. Шунинг учун ҳам кейинги вақтларда уни «ўлим минораси» деб атаганлар.

Бухоро шаҳрининг ташқи манзарасида бу миноранинг бадий безалиши жиҳатдан аҳамияти катта. У барча бинолардан баланд ва Бухоронинг асосий нишонаси бўлиб ҳисобланади. Унинг нақшинкор гишт деворида халқ орнаменти акс этган. Бу безакларда Сомоний мақбарасидаги безакларга ўхшаган ўзига хос бир услуб ёрқин ифода қилинган. Аммо иккинчи томондан олганда Қорахонийлар давридаги услуб Сомонийлар давридаги услубдан фарқ қилади. Бунда нақшларнинг қадимилиги ва гўзаллиги ҳамда унинг ўзига хос текис-

лиги ва рельефнинг меморга мўлжалланганлиги билинмай қолган.

Минора қурилганига 800 йилдан ошди. Минора тўғрисида ҳар хил афсоналар тўқилган. Бу афсоналарнинг бирида шундай деб ҳикоя қилинади. Минорани қурган уста туя сутида ганч қориштириб, пойдеворга фишт териб тамомлагандан кейин ғойиб бўлиб, икки йилгача кўринмаган. Ганч қоришмаси мустаҳкам қотиб қолгандан кейингина у Бухорода пайдо бўлган. Яна бир афсонага қараганда минорани қурган уста минора баландлигига тенг келадиган масофадаги бир хусусий уйга ўзини дафн этишни васият қилган. Бундай бир қабрни экскурсияга келган кишиларга ҳали ҳам кўрсатадилар.

1920 йилдан кейин минора қисман тикланди. Фонарь атрофидаги белбоғи XVI асрда ишланган кошинлардан иборат эди. Эски нақшинкор сўзлар ёзилган қисми XII асрда ясалган оч мовий тусдаги кошинлардан иборат бўлиб, Бухоро музейининг Моҳи Хосса филиалида сақланмоқда.

Миноранинг пойдевори устида уйилиб ётган тупроқ ҳозирги вақтда тозаланди. Пойдеворнинг чуқурлиги 10 метрдан ошиқдир.

Миноранинг пастки қисми ремонт қилинди. У ўн бурчак шаклида бўлиб, устига минора қурилгандир.

Сайфуддин Баҳорзий мақбараси (XIII аср)

Шаҳарнинг шарқий қисмида, вокзалга яқин жойда икки мақбара, яъни Сайфуддин Баҳорзий ва Буён Қулихон мақбаралари бор.

Сайфуддин Баҳорзий мақбараси XIII асрда яшаган ва 1262 йилда вафот этган шайх ва дин ақидалари тўғрисида асарлар ёзган бир кишининг номи билан боғлиқдир.

Бу ёдгорлик икки бинодан, яъни зиёратхона ва мақбарадан иборат бўлиб, шарқий томонида анча кейин қурилган катта пештоқ мақбарага тақалади. Икки томонда иккита катта мезана (гулдаста), уларнинг ичида томга чиқадиغان йўллар бор.

Илгари иккинчи хонада бадий ўймакорлик ва сирли безакнинг ноёб намунаси бўлган ёғоч сағана бор эди (XIII аср).

Мақбаранинг ичи баланд миноралар гумбазидаги дарчалардан ёруғ киради.

Бинонинг ёрилган жойлари бор. Ҳозирги вақтда бино ва гумбаз темир синч билан мустаҳкамланган.

Буён Қулихон мақбараси (XIV аср)

Бу мақбара юқорида тасвир қилинган ёдгорлик билан ёнма-ён турибди. Мақбара 1358 йилда Самарқандда ўлдирилган мўғул хони чингизилардан Буён Қулихон қабри устига қурилган.

Мақбара катта ва кичик хонага бўлинган. Кичик хонада сирланган гулдор сағана бўлган, катта хона пастак гумбаз билан қопланган. Мақбаранинг тўрт томонида нақшинкор устунлар бор. Девор ичидан қоронғи ва тор йўлак ўтади. Мақбаранинг ички ва ташқи томони рангба-ранг сир билан безатилган. Бу ерда зангор, кўк, бинафша ранг ва оқ буёқлар ишлатилган. Сирлар жуда ҳам тоза ва нозик

тусда. Мақбара геометрик фигуралар, ўсимлик новдалари, нақшинкор сўзлар ва бошқалардан иборат.

Уша замонда пештоқ ҳам қурилган, аммо у бинодан алоҳида бўлган. Мақбара пештоқи ҳам кошин билан яхши безатилган. Уларнинг рангба-ранг безакларига қойил қолиб, узоқ вақт тикилиб туриш мумкин. Бу ёдгорликдаги сирлар ва сопол устидаги ўймакорлик ўзининг тозалиги ва нафислиги жиҳатидан Самарқанддаги Шоҳи Зинда мақбарасидаги сир ва ўймакорликдан афзал деган фикрлар бор (В. А. Шишкин).

1926 йилда мақбара тамомила тикланди. Яқинда мақбара баланд супа устига қурилганлиги аниқланди.

Улуғбек мадрасаси (1417 йил)

Бу бино Темурнинг набираси мунажжим Улуғбек қурдирган уч мадрасанинг энг қади-мисидир.

Бу бино тўғри бурчак шаклида бўлиб, ҳовлиси бор, безатилган баланд пештоқли олд эшик қурилган. Эшик кўндаланг йўлак (миёнхона) билан икки қисмга бўлинади. Йўлакнинг бир томонида дарсхона, иккинчи томонида масжид бор. Эшик тепасидаги иккинчи қаватда кутубхона бўлган.

Мадрасанинг олд томони йўлак шаклида икки қават кетма-кет қурилган пештоқлардан иборат. Икки томонида икки минора (гулдас-та) бор.

Мадрасани исфигонли уста Исмоил Тоҳир ўғли қурган. 1585 йилда бу бино тикланди. Ке-

йинги йилларда тез-тез реставрация қилиниб турилган. Унинг безакларида кўпгина замонларнинг таъсирини пайқаб олиш мумкин. Миёнхона шипидаги чилчироғ осиладиган жойда ва ҳовлининг шимол томондаги пештоқларида энг қадимий безак нусхалари бор. Бинонинг шарқий ва ғарбий томонларида бирмунча кейинги замонларнинг нақшлари ва бинонинг олди томонида энг кейинги нақш нусхаларини учратиш мумкин. Шимол томондаги айвон устунларида зарҳал кўриниб турибди. Бу устунлар Масжиди Қалон устунларига (ғарбий пештоғида) ўхшайди. Темурилар анъанаси XV асрнинг бу иккала ёдгорлигига ҳам хосдир. Нақшнинг таркибий қисмида юлдузсимон элементлар кўпчиликини ташкил этади. Буни эса мунажжим бўлган Улуғбекнинг дунёқарашига боғлаш мумкин. Эшик табақаларига: «Билим олиш ҳар бир мусулмон ва муслиманинг бурчидир» деган сўзлари ўйиб ёзилган.

Мадраса ўз чиройи ва нақшларининг жуда гўзаллиги билан кишиларни ҳайратда қолдиради. Бу бина — Урта Осиё меъморлиги раванакининг кўрсатадиган ёдгорлик бўлиб, Урта Осиёда шунга ўхшатиб бошқа мадрасалар қурилади.

Масжиди Қалон (1514 йил)

Масжиди Қалон жами масжиди бўлиб, Самарқанддаги Биби Хоним масжидидан кейин катталиги жиҳатидан Урта Осиёда иккинчи ўринда туради. У эски XII аср масжиди ўрнига қурилган. Ҳовлида қазилган чуқурлар бу

ёрда қадимий пол қатламлари борлигини кўрсатиб турибди. Масжид XV асрда қурила бошлаб, XVI аср бошларида (1514 йилда) тамом бўлган. Масжиди Қалон бадий безаклари билан Темурийлар даврининг анъаналарини эслатади ва Улуғбек мадрасасидаги нақшларга ўхшайди.

Масжид ўзининг тўғри бурчакли ҳовлиси билан очиқ типдаги масжидлардан бири ҳисобланади. Асосий бинонинг ғарбий девори тақалган нақшинкор меҳроб, ўймакор баланд пештоқ ва ички гумбаз бор. Гумбаз тепасида баланд ташқи гумбаз қурилган. Ташқи гумбаз шаҳардаги барча бинолардан баланд бўлиб, мовий осмонда қад кўтариб турибди.

Масжиди Қалоннинг етти эшиги бор. Асосий шарқий эшигининг ташқи ва ички томонлари айвонлар билан безатилган. Олд эшиги пештоқ безакларда Византия салбининг элементлари кўриниб турибди.

Масжиднинг умумий майдони бир гектар келади (127×78 метр). Ҳовлининг йўлаги 208 устун тепасига қурилган 288 қубба билан қопланган. Масжидга 10 000 га яқин киши сифади. Номозхонлар ҳовлидаги йўлакда ва томга чиқиб номоз ўқиганлар.

Мир Араб мадрасаси (1530 йил)

Шаҳарнинг марказий қисмида иккита катта гумбаз қад кўтариб турибди. Шимолий томондаги гумбаз тикланган (ярми мовий кошин билан қопланган), жанубий гумбаз эса безатилмаган. Мадраса Минори Қалон ва Мас-

жиди Қалон билан бирга бутун бир архитектура ёдгорлиги ансамбли бўлиб, шаҳарнинг энг ҳашаматли ва бадий қисмини ташкил этади. («Бухоронинг марказ жойи»).

Мадрасага киргач ҳашаматли пештоқ қўринади (ҳозир пештоқ ҳавоза ичида). Мадрасанинг плани, яъни ички иморатларни жойлаштириш системаси худди Улуғбек мадрасасидагидек. Бу ерда фақат дарсхона ўрнида мақбара бор. Бу мақбарага Мир Араб лақабли (ёдгорлик унинг номи билан аталган) яманлик шайх Абдулла ва қариндошлари дафн қилинган. Мақбара рангбаранг кошин билан, деворлари ва шипдаги чилчироғ осиладиган жойи ўймакор ганч билан безатилган. Мақбаралар орасида Мир Арабнинг шогирди, ўз устозининг жануб томонида дафн этилган Убайдуллахоннинг (шайбонилардан) сағанаси бошқалардан ажралиб турибди.

Мадраса ҳовлиси ҳар томондан икки қаватли ҳужралар билан ўраб олинган. Тўртта пештоқ ҳужраларни ажратиб турибди. Бир вақтлар пештоқлар жуда баланд бўлган. Конструкцияси жиҳатидан қизиқарли нақшинкор жанубий пештоқ ўзининг дастлабки қиёфасини сақлаб қолган. Бу нақшларнинг таркибий қисмида юлдузсимон безаклар учрайди. Нақшларнинг бундай мазмуни Мир Араб мадрасасини Улуғбек мадрасасига яқин қилиб қўяди. Ҳолубки Мир Араб мадрасаси Улуғбек мадрасасига қараганда ошиғи билан бир аср ўтгандан кейин қурилган.

Ҳозирги вақтда бу бинода диний мадраса жойлашган.

Кўкалдош мадрасаси (1578 йил)

Кўкалдош мадрасаси лабиҳовуз майдонида жойлашган биноларнинг биридир. Бу ёдгорлик Абдуллахон ҳукмронлик қилган даврда қурилган (1557—1598 йиллар). У Урта Осиёдаги энг катта мадрасаларнинг бири ҳисобланади. Мадрасанинг 160 ҳужраси бор.

Миёнхонанинг сернақш қуббалари ўз конструкцияси билан ҳаммани қизиқтиради. Улар ганчдан хилма-хил қилиб қўйилган пештоқлардан йиғилган. Ҳовлидаги шимолий пештоқ кошин билан безатилган. Бу кўк, яшил ва оқ нақшинкор безаклар ўсимликларни тасвирлайди. Пештоқ ўзининг аввалги шаклини деярли бутунлай йўқотган ва шунинг учун темир билан тиралиб мустаҳкамлаб қўйилган. Мадрасанинг эшиги алоҳида эътиборга сазовордир. Эшик табақалари ёғоч парчаларидан йиғилган ва темир билан мустаҳкамлаб қўйилган. Бу ёғоч парчалари нозик ва майда ўймакорлик билан қопланган. Эшик безаклари, кишини ажаблантирадиган, геометрик шакллардан иборат.

Мадраса ўз композицияси жиҳатидан катта эътиборга сазовордир. Аслида бошқа мадрасаларнинг ташқи деворлари текис бўлса ҳам, бу мадрасанинг деворларида айвончали болохоналар бўлиб, улар безатилган. Айвончалар қуришдан мақсад мадраса атрофида очик майдон қолдириш эди. Аммо орадан кўп ўтмай мадраса бошқа иморатлар ўртасида қолиб кетди ва бинодаги ташқи гўзалликнинг аҳамияти қолмади.

Мадраса ремонт қилингандан кейин атропо очилди ва боқчага айлантирилди. Ҳозирги вақтда бу бинога область архиви жойлашган. Бир вақтлар бу мадрасада атоқли ёзувчи Садриддин Айни яшаган ва ўқиган эди.

Кўш мадраса (1566—1588 йиллар)

Шаҳарнинг ғарбий қисмидаги С. М. Киров номи парк дарвозасининг чап томонида иккита катта мадраса жойлашган. Бу мадрасалар ўртасидан Шергарон дарвозаси томонига Свердлов кўчаси ўтади. Бу архитектура комплекси Бухородаги ҳашаматли бинолардандир. Бу мадрасалар Улуғбек мадрасасидек бўлмай, қатъий бир услубда ва деярли бир вақтда қурилган. Шарқий томондаги Модорихон мадрасаси ғарбий томондаги Абдуллахон мадрасасига нисбатан атиги 22 йил илгари қурилиб тамомланган. Шундай қилиб, иккала ёдгорлик ҳам Кўкалдош сингари ҳашаматли бинолар бунёдга келган Абдуллахон даврига тааллуқлидир.

Бухоро хонлиги экономикасининг ривожланган даврида кўпгина бинолар қурилди. Бухоронинг Москва давлати билан алоқаси кучайди. Аммо қурилиш ишлари кенгайиб кетса ҳам, иш сифати анча пасайди. Бинолар учун ишлатиладиган гулдор кошинларнинг рангги айниди. Қурилаётган деворлар ичига тош тўлдирди бошладилар. Шунинг учун бино устига қопланган кошинлар яхши ёпишиб тур-

май, кўчиб кетди, деворлар қийшайиб қолди, миноралар тез емирилди.

Модарихон мадрасасининг ҳажми кичкинароқ, безаклари оддийроқдир. Абдуллахон мадрасаси ва айниқса сал қийшайган баланд олд пештоқи Модарихон мадрасасига нисбатан серхашамдир. Ғарбий томондаги мадраса орқасида ёпиқ ҳовли ва ички йўлак бор. Бухородаги бирорта бошқа мадрасада бундай ҳовли йўқ. Унинг эшик табақалари Кўкалдош эшигига ўхшатиб ёғоч парчаларидан ясалган.

Ҳозирги вақтда бу мадрасалар капитал ремонт қилинмоқда.

Бозор (XV аср) тоқилари

Шайбонийлар сулоласи идора қилган даврда Бухоро шаҳрида қурилиш ишлари кучайди, шаҳар савдосига алоқадор бинолар ҳам қурила бошлади. Уша вақтда бозор тоқилари ёки чорсилар қурилди.

Тоқилар энг серқатнов кўчаларда қурилиб, савдо-сотик жойи бўлиб хизмат қилдилар. Улар кўча қатновини осонлаштирди ва аҳоли учун салқин-соя жой бўлиб хизмат қилди. Барча тоқилар (ҳаммаси бешта эди) Шаҳристоннинг Лабиҳовуз майдонидан Регистон майдонигача ўтган асосий савдо кўчасида жойлашган.

Тоқи Саррофон гумбазида ҳинд саррофлари (бир давлатнинг пулини иккинчи давлат пулига алмаштирувчи кишилар) ўтирган ва шунинг учун бу жой Тоқи Саррофон деб аталган. Тоқи Телпакфурушонда дўппи сотувчилар бўл-

ган. Илгари эса бу жой Китобфурушон деб аталган, чунки китоблар сотилган. Бу гумбазда беш кўчага ўтар жой бор, чунки у беш кўча қўшилган жойда қурилган. Тоқизаргаронда заргарлар ҳар хил зеби-зийнат буюмлари ясаганлар ва сотганлар. Бир вақтлар бу жой қадимий Шаҳристоннинг маркази бўлган.

Тоқиларнинг ҳаммаси ўзига хос конструкциялари билан бир-бирларидан ажралиб турдилар. Уларнинг биринчиси бир-бирини кесиб ўтган ва боғлаган равоқлардан, иккинчиси олти бурчакли девордан иборат бўлиб, устига гумбаз қурилган, гумбазда дарча ўринлари бор, учинчиси саккиз бурчакли девордан иборат бўлиб, 16 та равоқли дарчаси бор.

Ўрта Осиё ва Шарқ мамлакатларидаги (Эрон, Туркия) бирорта шаҳарда бунчалик ҳашаматли архитектура иншоотлари йўқ.

Лабиҳовуз (XVII аср)

Қадимий Бухорода савдо майдонлари кўп эди. Уларнинг бири, яъни Лабиҳовуз ҳозиргача сақланиб қолган.

Майдон ўртасида 1620 йилда қурилган жуда катта ҳовуз бор. Шу сабабли бу жой Лабиҳовуз деб аталган.

Майдоннинг тўрт томонида ҳашаматли архитектура иншоотлари қурилган. Ғарбий томонида Девонбеги ҳонақоҳи (Лабиҳовуз масжиди), шарқ томонида Девонбеги мадрасаси ва шимолий томонида иккита мадраса, яъни Кўкалдош (1578 йил) ва Эрназар Элчи мадрасалари бор. Эрназар Элчи мадрасасини Бухоро

амирининг подшо Екатерина II саройидаги элчиси Эрназар қурдирган. Элчи Эрназар бу мадрасани Бухоро билан савдо қилишдан манфаатдор Екатерина II берган маблағ ҳисобига қурдирган.

XVII асрнинг йигирманчи йилларида деярли айнан бир вақтда, Аштархонийлар сулоласи ҳукмронлик қилиб турган даврда қурилган, Девонбеги хонақоҳи ва Девонбеги мадрасаси айниқса сернақш ва серҳашамдир. Уша даврда Лабиҳовуз майдони архитектура жиҳатидан безатилиб тамом бўлган эди. Бу ердан шаҳардаги бешта тоқининг ҳаммасидан ўтадиган узун савдо кўчаси бошланарди.

Девонбеги хонақоҳининг олд томони Лабиҳовуз сувида ойнакдагидек акс этиб турибди. Шунинг учун бу ёдгорликни Лабиҳовуз деб ҳам атайдилар. Кейинги вақтда ҳовуз тикланиб, ичига сув тўлдирилди.

Шарқ томондаги масжид рўпарасида қурилган Нодир Девонбеги мадрасаси (1622 йил) даставвал карвонсарой сифатида қурила бошлаган, кейин қурилиш давомида мадрасага айлантирилган. Шунинг учун ҳам унинг плани оддий мадрасалар планига ўхшамайди: масжиди ва номоз ўқиладиган жойи йўқ. Мадрасанинг пештоқи жуда ҳам ҳашаматли. Олд томонидаги, шунингдек иккинчи қаватнинг ўнг томонидаги қатор-қатор пештоқларда афсонавий семруғ қуши ва буғу суратлари бор.

Ҳозирги вақтда Лабиҳовуз майдонига асфальт ётқизилди, гулпушталар билан безатилди ва меҳнаткашларнинг дам оладиган жойи бўлиб қолди.

Абдулазизхон мадрасаси (1652 йил)

Абдулазизхон мадрасаси бадий жиҳатдан бой безалганлиги ва аҳамияти жиҳатидан Урта Осиё архитектурасида алоҳида ўрин олади.

Бу бино Улуғбек мадрасаси рўпарасида қурилиб, уларнинг иккаласи бутун бир архитектура ёдгорлигини ташкил этади. Бу ёдгорлик 1417 йилда ва 1652 йилда қурилган, яъни Абдулазизхон мадрасаси Улуғбек мадрасасига қараганда ошиғи билан икки аср кейин қурилган. Лекин улар ўз нафис архитектураси ва безатилишлари жиҳатидан гўё бир-бирига рақобат қилаётгандек кўринади. Агар Улуғбек мадрасаси ўз нақшларининг бир-бирига мослиги, жиддийлиги, шунингдек камтарлиги билан бошқалардан фарқ қилиб турса, Абдулазизхон мадрасасида бу мосликдан асар ҳам йўқ, унинг безаклари йирик, дабдабали, серхашамдир. Темурийлар давридаги дид бир ҳил бўлса, Аштархонийлар даврида яна бошқача дид бўлган.

Абдулазизхон мадрасасининг пештоқи ўз баландлиги ва ташқи нақшларининг бойлиги билан кишиларни ҳайратда қолдиради. Улуғбек мадрасасининг айвонида аста-аста пасайиб борган учта пештоқ бўлса, Абдулазизхон мадрасасининг айвони хилма-хил нақшлар ва осма сталактитлар билан безатилган. Абдулазизхон мадрасаси деворларига қуръон суралари эмас, балки замонавий шоирларнинг шеърлари ёзилган.

Абдулазизхон мадрасасида оддий геометрик, юлдузсимон ва ўсимликларни тасвирлай-

диган безаклар ўрнига анча мураккаб ва хил-ма-хил нақшлар кўзга ташланади. Бу ерда хитой аждар ва семруғ қушининг сурати бор. Ранба-ранг сирлар орасида сариқ рангли кошинлар кўринади. Ҳовли ва бинода бадий безатишнинг ҳамма турларини, чунончи ўймакорлик сирли ва бўртма кошинларни, ўйиб безатилган мрамар, ганч ва зарҳал («кундал») устидан сирланган сувоқни кўриш мумкин.

Мадрасада икки масжид бор. Ёзги масжид ҳовлида, қишки масжид дарвоза йўлагининг ғарбий бурчагидадир. Иккала масжиднинг ҳам деворлари ва шиплари жуда серҳашам безатилган. Дарсхонадаги оқ девор устига кўк ранг билан чизилган жанрли суратлар алоҳида эътиборга сазовордир. Бу суратларда Ҳиндистон ва Хитой архитектурасини эслатадиган дарахт ва шийпон манзараларини кўрасиз. Суратлар ўша мамлакатларнинг бевосита таъсиридан дарак бериб турибди. Бухоро бу мамлакатлар билан иқтисодий ва маданий алоқа боғлаган. Ёдгорликни безатиш ишлари чала қолган, чунки Абдулазизхон сафарга жўнагандан кейин Бухорода ғалаён бошланиб, хон тахтидан туширилган.

Мадраса халқ устаси Ширин Муродов қатнашуви билан тамомила тикланди (1930 йил).

Чор миноср (1807 йил)

Чор Миноср мадрасаси бошқача қилиб айтганда халифа Ниёзқул мадрасаси деб ҳам аталади. Бу ёдгорлик кейинги вақтларда, яъни XIX аср бошларида (1807 йилда) қурилди ва

шаҳарнинг шимоли-ғарбий томонида, Сталин кўчасида жойлашган.

Бу ёдгорлик архитектура комплексидан, чунончи айвонсимон масжид, бир қаватли мадраса, ҳовуз (ҳозир кўмилган) ва ажойиб олд дарвозасидан иборат. Бу дарвоза зангор ва кўк кошинлар билан безатилган тўртта баланд мезанали қубба шаклида қурилган. Мезаналар бутун ёдгорликка ҳусн қўшиб турибди. Улар минорага ўхшайдилар ва шунинг учун ҳам мадраса Чор Минор деб аталган. Аслида эса бу мезаналар минора бўлмай, фақат бионинг бадий безагидир. Улар Ҳиндистон масжидлари архитектурасининг таъсирини кўрсатиб турибди.

Болоҳовуз масжиди (1712, 1917 йиллар)

Болоҳовуз масжиди XVIII аср бошларида қурилган. У Арк қаршисида жойлашган. Масжиднинг ҳужралари ва 20 та баланд ёғоч устунли ҳашаматли айвони бор (1917 йил). Бир вақтлар масжид шаҳарнинг жума масжиди бўлган ва амир Бухорога қелган вақтларида шу масжидга кириб ибодат қилган. Амир келганда Аркдан масжидгача қимматбаҳоли гиламлар тўшалган. Шунинг учун ҳам масжиднинг айвони ва айниқса шипдаги чилчироғ осиладиган жойлари айниқса серҳашам қилиб безатилган. Шундан икки йил кейин Аркда қурилган Жума масжидни бадий жиҳатдан ишлаган усталар бу масжидни ҳам безатганлар.

Болоҳовуз масжидининг катта очиқ айвони, майдоннинг бир томонидаги ихчамгина мино-

ри, шунингдек майдон ўртасидаги чуқур ҳовуз яхши таассурот қолдиради. Агар Регистон томонидан қаралса, бу ёдгорлик айниқса чиройлик бўлиб кўринади.

Зиндон (XVIII аср)

Манғитлар сулоласи ҳокимиятни қўлга олгандан кейин аҳолини эксплуатация қилиш кучайди, катта шаҳарларда зиндонлар қурила бошланди. XVIII аср охирларида Шаҳристоннинг шимоли-ғарбий бурчагидаги тепаликда (Қолхоз кўчасида) Бухоро зиндони қурилди. Бу зиндон биноси кўримсиз бўлиб, ҳар томондан баланд ғишт девор билан ўраб олинган. Шимолий томондаги пойдеворида тошларни кўриш мумкин. Эҳтимол улар Шаҳристон қадимий истеҳкомларининг қолдиқлари бўлса керак.

Ғарбий девордаги пастак пештоқ зиндон дарвозасини ўраб олган. Кичкинагина ҳовлидаги икки томонли тош бинога кирилганда, унинг ўнг қанотида қарзини узолмаган кишиларни қамайдиغان хона бўлган. У билан ёнма-ён ер остида учта катта хона бор. Уларнинг иккитаси кенг эшик билан бирлашган. Бу хоналарга гумбаздаги темир панжарали дарчалар орқали ёруғ киради. Қираверишдаги эшикка темир қоқилган, шунинг учун бу бинонинг ичига киришда фақат энгашиб ўтиш мумкин.

Қишанланган маҳбуслар бу ерда азобланарди. Бинонинг чап қанотида жойлашган тўртинчи хона оғир таассурот қолдиради. Бино қоровулхона орқасига беш метрли қудуқ шак-

лида қурилган. Ер устидаги қисми дарчали қубба билан қопланган, полдаги катта тешик чуқурга кирадиган эшик бўлиб хизмат қилган. Бу тешикдан арқонга боғлаб бандиларга овқат туширганлар. Бандилар бу ерда тириклай дафн этилар эди.

Зиндон ҳовлисида маҳбуслар пири бўлган авлиёнинг қабри ва зиндон биносининг шарқий ва шимолий томонларидан ўтадиган банданд ва тор йўлак бор.

Ҳозирги вақтда зиндон ичида Бухоро ўлкашунослик музейининг экспонатлари қўйилган. Бандиларга ўхшатиб ҳар хил шаклда кийинтириб қўйилган маникенлар бу қоронғи амир зиндонининг илгари қандай бўлганини кўрсатиб туради.

Ситоран Моҳи Хосса саройи

Шаҳардан тўрт километр нари, шимол томонда энг охирги амир Саид Олимхонга қарашли сарой бор (1911—1920).

Бу сарой «г» ҳарфи шаклидаги бир қаватли бинодир. Уртасида фонтанли ҳовли бор. Ташқи дарворлари ганчдан ясалган буртма нақшлар билан безатилган, том четида нақшинкор гулдонлар билан безатилган кунгирали панжара қурилган.

Саройнинг ички хоналари орасида рангбаранг ойнали хона, деворлари икки ёққа суриладиган ошхона, вазирларни қабул қиладиган тухумга қорилган ранглар билан безатилган хона (халқ устаси Ҳасанжон безатган) ва де-

ворларидаги кўзгу сиртига ганчдан қилинган нақшлари билан ажралиб турган оқ зал (халқ устаси Уста Ширин Муродов ижоди), бошқа хоналардан айниқса ажралиб турадилар.

Моҳи Хосса саройи ўз бадий аҳамияти жиҳатидан Урта Осиё санъатининг таназзулга учраган даврига тааллуқлидир. Саройнинг барча икр-чикирларида кейинги вақтларда европаликларга хос дид-фаросад таъсир этганини акс этиб турибди. Амир саройни безатиришда Европа техникасига тақлид қилган ва бу услубни Европа подшоларининг шаҳар атрофидаги саройларидан олган. Буларнинг ҳаммаси бинони планлаштиришда, безатилишда, боғини планлаштиришда, шийпон, айвон ва бошқаларнинг шаклида очиқ кўришиб турибди. Ҳозирги вақтда саройда Бухоро ўлкашунослик музейининг бўлими жойлашган. Сарой хоналарида архитектура, санъат ва халқ ижодига доир экспонатлар ўрнатилган. Сарой территориясида меҳнаткашларнинг дам олиш уйи жойлашган.

Ситораи Моҳи Хоссада амирнинг отаси Аҳад қурдирган иккинчи эски сарой ҳам бор. Бу саройнинг услуби бутунлай бошқача. Бу бино сарой ҳаётининг ёдгорлиги бўлиб, бутунлай бошқача планлаштирилган ва безатилган. Сарой деворлари елимли сир билан безатилган ва ганчга ўйилиб ясалган нақшлари билан кишиларни ҳайратда қолдиради. Буларнинг ҳаммасида қадимий ўзбек миллий услуби сезилиб турибди.

Ҳозир бу саройда сил касал болалар санаторийси жойлашган.

Революцион-тарихий ёдгорликлар

Бухорода революцион воқеалар, гражданлар уруши ва Улуғ Ватан уруши билан боғлиқ ёдгорликлар бор.

Шайх Жалол дарвозаси яхши сақланиб қолган. 1920 йил 31 августда М. В. Фрунзе қўмондонлигидаги бухоролик қизил ҳарбий қисмлар шаҳарни олиш олдидан бу дарвоза олдига жойлашган эдилар. Бу дарвоза сирланган гишт билан оддий усулда безатилган.

Совет қўшинлари Бухорони олгандан кейин Тоқи Саррофон олдида М. В. Фрунзе қатнашуви билан кўп кишилик митинг бўлиб ўтди. Бу ерда М. В. Фрунзе номли сквер яратилди ва М. В. Фрунзенинг ҳайкали ўрнатилди. 1920 йил сентябрь ойида Минораи Калон майдонида Бухоро Халқ Совет Республикаси тузилганлиги эълон қилинди. Еш республикани мустақкамдаш учун Коммунистик партия Марказий Комитетининг аъзоси Серго Оржоникидзе Бухорога келди. У ўзбек халқига катта ёрдам берди. Бухоро педагогика институти унинг номи билан аталди ва физика-математика факультети биноси олдида унинг ҳайкали ўрнатилди.

Вокзал олдида 1920 йилдаги революция қурбонлари хотирасига ҳайкал ўрнатилди. У безатилган трибунадан иборат бўлиб, 1925 йилда М. И. Калинин шу ерда нутқ сўзлади. Ҳозирги область музыкали драма театри биносида Ўзбекистон Коммунистик партиясининг I съезди ва Ўзбекистон ССР Советларининг I съезди бўлиб ўтди. Бу съездларнинг ишига

М. И. Калинин раҳбарлик қилди. Ҳозир театр деворига мрамор лавҳа ўрнатилган.

1924 йилда В. И. Ленин вафоти муносабати билан ҳозирги Регистон майдонида меҳнаткашларнинг кўп киши қатнашган мотам митинги бўлиб ўтди. Митингда сквер очиш ва В. И. Лениннинг ҳайкалини қўйиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Ҳозир бу ерда В. И. Лениннинг ҳайкали бор. Ҳайкал супачасига ўзбек тилида араб ҳарфлари билан ёзувлар ёзилган.

Улуғ Ватан уруши даврида педагогика институти адабиёт факультетининг биноси ҳарбий госпиталь бўлиб хизмат қилди. Яраланиб, бу госпиталда вафот қилган Ватан уруши қатнашчилари қишлоқ хўжалиги техникуми орқасидаги ўртоқлар мазорига дафн этилган. Бу мазор пасткина панжара билан тўсилган, қабрлар устига қўйилган чўян плиталарга дафн қилинган кишиларнинг номлари ёзилган.

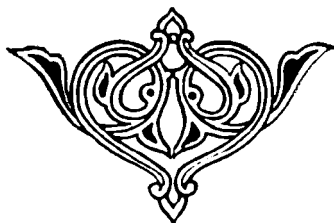
* * *

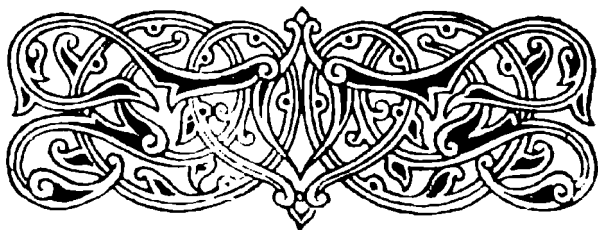
Бухоро шаҳридаги барча архитектура ёдгорликлари тарихи узоқ ўтмишлардан бошланган ўзбек халқининг юксак мустақил ва ўзига хос бой маданиятидан далолат беради.

Усталар юксак халқ санъати асарларини яратиш билан бирга, ўз феодалларининг талабларини бажарибгина қолмай, балки шахсий дид ва ижодларини акс этдирдилар. Шунинг учун совет тарихчилари бу архитектура ёдгорликлари ва нақшларда эксплуататорларнинг идеологияси ва дунё қарашларини ҳам, шунингдек ўз қўллари билан меҳнат қилиб, ажойиб санъат ёдгорликларини яратган уста-

ларнинг идеологияси ва дунё қарашларини ҳам очиб берадилар.

Совет архитекторлари янги бинолар қураётганларида халқ усталари анъаналарини қўлланадилар ва бу эски шаклаң миллий маданиятга янги мазмун бағишлайдилар. Ҳозирги замон санъати ўтмиш санъати билан чамбарчас боғланмоқда.

БУХОРО ЭКОНОМИКАСИ ВА МАДАНИЯТИНИНГ ТАРАҚҚИЕТИ

Революциядан илгариги Бухоро ва социалистик Бухоро

Бухоро революцияга қадар Урта Осиёнинг диний марказларидан бири эди. Бу шаҳар жуда қадим замонлардан то XVII асргача феодал маданиятни тарқатувчи бўлиб келди. XVII асрда бошланган инқироз Октябрь революциясигача давом этди.

Бухоро карвон йўллари чорраҳасидаги йирик савдо шаҳри эди. Бухоро аҳолиси турлитуман бўлиб, шаҳарда ўзбеклар, тожиклар, яҳудилар, араблар, қozoқлар, ҳиндлар, форслар, руслар ва бошқа миллатлар яшарди.

XIX аср тарихчиси Вамберининг маълумотларига кўра, Бухорода 60—70 мингга яқин киши бўлган. Шаҳарда феодаллар, амалдорлар, савдогарлар, ҳунармандлар, халфалар, мардикорлар, мешкобчилар яшаган.

Бухорода саноат деярли йўқ эди. Табиий қазилмалардан ганч, мрамор, оҳақ чиқариладди. Улар шаҳарда бинолар қуриш ва ҳавузларни мустақкамлаш учун ишлатиларди.

Тўплар учун тошдан ўқ тайёрлаш ва пўлат ханжар, қилич ясаш анча тараққий этган бўлса ҳам, қуролсозлик техникаси жуда қолоқ эди (уларнинг намуналарини ўлкашунослик музейида кўриш мумкин). Бухорода деҳқончилик учун зарур бўлган турли асбоблар ясаларди. Бу ерда газлама тўқиш минг йиллик тарихга эга.

Тўқимачилик бора-бора ҳунармандчилик доирасидан ўтиб, майда-майда корхона шаклига яқинлашди. Бу корхоналар бир бинога жойлашган, ўша ердаги тўқувчиларнинг меҳнати бўлинган бўлиб, ёлланган ҳунармандлар ишларди. Бухорода революцияга қадар ҳар бири 50—60 тадан дастгоҳга эга бўлган 9 та тўқимачилик корхонаси ва 3—4 тадан дастгоҳга эга бўлган 80 та бошқа корхоналар бор эди. Шаҳарда 1500 тўқувчи бўлган эди. Савдогарлар Бухоро газламаларини Россияга ва жуда кўп Шарқ мамлакатларига олиб борардилар.

Шаҳарда зардўзлик жуда тараққий этди. Зардўзлар зартўппи, зартўрва, зарҳамён, зартўн, заржабдуқ тикардилар. Бухоро зартўнлари бутун Шарқда машҳур эди. Зар уқа билан тикилган буюмлар ўзининг гўзал кашталари ва яхши пардозлари билан ажралиб туради. Зардўзлик Бухоро амирининг шахсий мулки ҳисобланарди. Хом ашё сифатида ишлатиладиган зар уқани харид қилиш амир амалдорларининг назоратида эди. Уқадан тикил-

ган буюмларни фақат ҳукмрон синфларгина оларди (кийимларнинг намуналарини музейда кўриш мумкин).

Ҳунармандчилик соҳасида айниқса заргарлик жуда тараққий этган эди. Заргарлар турли-туман буюмлар, чунончи билакузук, зирак, маржон, узук, қутича ва бошқа бежирим буюмлар ясардилар. Симдан нафис буюмлар эшилди. Усталар бундай буюмларни зўр санъаткорлик билан ясардилар. Заргарлар маҳсулоти Бухородан ташқари узоқ жойларга ҳам юборилар эди. Зеби-зийнат буюмларни бой синфлар, яъни машҳур феодаллар, сарой амалдорлари ва шаҳардаги ўзига тўқ кишилар сотиб оларди.

Бухора ўзининг ипак газламалари билан ҳам Марғилон ва Фарғона шаҳарлари каби машҳур эди.

Бу ерда рўзғор анжомлари ясайдиган майда ҳунармандчилик ҳам бор эди. Ҳунармандлар темир, мис, тулука ва ёғочдан ҳар хил буюмлар ясардилар. Бундай буюмларни камбағаллар, ўртача кун кўрувчи хонадонлар ва қишлоқ аҳолиси сотиб оларди. Ҳунармандчилик техникаси қолоқ эди. Ҳунармандчилик ишлари қатъий тартибларга бўйсундирилган бўлиб, Бухорода устахона низоми, яъни «рисола» амалга оширилди. Шогирд ва халфаларнинг аҳволи оғир эди.

Бухоро амирлигининг феодал-сиёсий тузуми мамлакатда ишлаб чиқариш кучлари тараққиётига халақит берди. Бу тузум шарқ типига мустабид монархиядан иборат бўлди. Дунёвий ҳокимият ҳам, диний ҳокимият ҳам

давлат бошидаги амир қўлида эди. Бухоро амирлиги теократик давлатнинг (сиёсий ҳокимият руҳонийлар қўлида бўлган тузумнинг) ўзига хос бир шаклидир. Амирликда қатъий қонунлар йўқ эди. Суд ишлари шарият қозилари қўлида эди. Амир давлатни бошқариш ишлари билан камдан-кам шуғулланар ва кўпроқ айш-ишратга берилган эди. Давлат ғазинаси амирнинг шахсий ғазинаси билан аралашиб кетган эди. Унинг бош вазири қўшбеги бўлиб, у Бухоро вилоятининг ҳокими ҳам эди. Вилоят ҳокимлари ва беклари ҳаминша мустақил бўлишга интилдилар, шунинг учун ҳам уларнинг ўз аскарлари, қозилари бўларди, аҳолидан ҳар хил йиғимлар тўплаш ҳуқуқига эга эдилар.

Бухоро амирлигида 86 хил турли-туман солиқ ва йиғимлар бўлиб, уларнинг олтин ҳисобидаги умумий миқдори 30 миллион сўмни (1913 йилда) ташкил этарди. Харажатлар қуйидагича тақсимланарди: армияга—1 миллион сўм, навкарларга—100 минг сўм, амалдорларга тортиқлар—1 миллион сўм, бошқа чиқимларга 100 минг сўм сарфланарди. Бу пулларнинг 27 миллион 800 минг сўми шахсан амирга қоларди.

Сарой амалдорларидан ташқари амирликда руҳонийлар ҳам катта обрў-эътиборга эга бўлиб, қозихоналар ва мадрасалар улар қўлида эди. Мударрислар, мадраса домлалари ҳаддан ташқари кўп эди.

Бухоро мадрасаларида фақат дин ўқитилди. Мактаб ва мадрасаларда дин-шариятдан дарс берилди. Уқитиш бутунлай эскича (қироатхон.

лик) усулида олиб борилди. Мадрасаларда тартиб-одоб сақлаш учун муллабаччаларни урардилар, калтаклардилар. Номоз ўқиш ва диний урф-одатлар ўргатиларди. Диний китоблар араб ва форс тилларида ўқиларди. Қуйи мактабларда тўрт йилдан саккиз йилгача, юқори мактабларда—20 йил ўқитиларди. Уша маҳалда саводхонлар 2 процентдан ошмаган эди.

Шаҳарда ободончилик ишлари аянч ҳолда қолиб келди. Шаҳар атрофи деворлар билан ўралгани учун аҳоли гоят гуж яшади. Уйлар болохоналик қилиб қуриларди, кўчалар тобора торайиб борар, дарахт ўтқазилмасди.

Шаҳар территорияси сира кенгаймагани ҳолда мазорлар тобора кўпайди. Бойлар шаҳарнинг марказий қисмида яшаб, камбағаллар шаҳарнинг овлоқ жойларида лойдан қурилган кулбаларда истекомат қилди.

Улуғ Октябрь социалистик революцияси шаҳар экономикасини, маданиятини ва турмушини тубдан ўзгартирди.

Ленинча миллий сиёсат изчиллик билан амалга оширилиши туфайли қадимий Бухоронинг қиёфаси таниб бўлмаслик даражада ўзгарди. Утмишда рус чоризмининг қолоқ чекка ўлкаси ҳисобланган, ҳукмрон феодаллар ва бойлар ўрта асрлардагидек бош-бошдоқлик қилган, меҳнаткашлар қашшоқ ва ҳуқуқсиз бўлган Бухоро, Совет ҳокимияти йилларида пахта саноати маҳсулоти, дунёда энг яхши қоракўли билан Ўзбекистоннинг илгор областларидан бири бўлиб қолди.

Революцияга қадар Бухоро корхоналарида фақат 536 ишчи ишларди. Ҳозирги вақтда об-

ластадаги саноат корхоналарида 40 минг киши меҳнат қилмоқда. Буларнинг кўпчилиги маҳаллий миллат вакиллари.

Областада ялпи саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш — 1957 йилда 1913 йилдагига нисбатан минг баравар ошиб, деярли 2 миллиард сўмга етди. Пахта майдони 1957 йилда 1913 йилдагига қараганда 550 процентга борди, шу даврда пахта етиштириш 6 баравардан зиёдроқ кўпайди.

Социалистик қурилиш йилларида ўнлаб йирик саноат корхоналари вужудга келдики, булар экономика жиҳатидан шаҳарнинг қиёфасини тубдан ўзгартириб юборди. Ленин кўчасига кираверишда қад кўтарган Октябрь Х йиллиги номидаги пиллакашлик фабрикаси сўнгги йилларда қурилган йирик корхоналарнинг биридир. Бу фабрика маҳсулот ишлаб чиқаришда мамлакатда биринчи ўринда туради. Унда миллий кадрлар, хусусан хотин-қизлардан кадрлар тайёрловчи манба қисобланади.

Оржоникидзе кўчасида ВЛКСМ XX йиллиги номи тикувчилик фабрикаси жойлашган. Бу фабриканинг цехларида ўттиз миллатдан иборат бўлган 1700 киши ишлайди. Фабрикада иш жараёни конвейер усулида боради. Корхона йилига 600 мингдан зиёдроқ кийим-кечак ишлаб чиқаради. Фабрика ҳузурида умумий маълумот берадиган ўрта мактаб, тикувчи мутахассис кадрлар тайёрлайдиган мактаб, болалар боқчаси, ясли ва амбулатория бор. Бундан ташқари вокзал олди майдонида жойлашган XVI партсъезд номи йирик тикувчилик фабрикаси ишлаб турибди.

Қарши дарвозасидаги Алишер Навоий номи янги катта йўл бошланадиган ерда гигант ёғ-экспеллер заводи қад кўтарди. Завод атрофида ишчи ва хизматчиларнинг бежирим уйлари бор, унинг орқасида пахта тозалаш заводи жойлашган.

Шаҳарда қоракўл заводи бор. Унда дунёга машҳур бўлган юқори сифатли қоракўл терилари ошланади.

Булардан ташқари, шаҳарнинг ҳар жой-ҳар жойида пойабзал ва йигирув фабрикалари, гўшт комбинати, ғишт ва мотор-ремонт заводлари, тепло-электр станция ва бошқа корхоналар ўрнашган.

«Октябрь 40 йиллиги» артелида ишланган зардўзлик буюмлар Бухоро шаҳридан бошқа жойларда ҳам машҳур. Бу артелнинг СССР ва чет эл виставкаларига юборган бадиий паннолари, тўппилари, халтачалари, аёллар камари ҳаммага жуда манзур бўлмоқда.

Саноат корхоналарининг энг яхши техника билан ускуналаниши ва меҳнаткаш омманинг ижодий ташаббусининг ўсиб бориши туфайли саноат маҳсулоти йилдан-йилга кўп ишлаб чиқарилмоқда. Бухоро шаҳар саноатининг ялпи маҳсулоти кўтара-савдо нархида 1953 йилдан 1957 йилгача 105 процент ошди.

Саноат ва уй-жой қурилиши авж олишига қараб, сўнгги йилларда қурилиш материаллари ишлаб чиқариш ҳам қатъий суратда ўсди. Масалан, 1957 йилда пишиқ ғишт 1953 йилдагига қараганда 6,5 баравар кўп ишлаб чиқарилди.

Саноат корхоналарининг сони йилдан йилга кўпайиб бормоқда. Электр қувватига бўлган

талаб тобора ошмоқда. Турмуш эҳтиёжлари учун электр энергия сарфлаш 1950 йилдан 1957 йилгача уч ҳисса ортди.

Ишчилар сони кейинги тўрт йил мобайнида (1953—1957 йиллар) 122 процент кўпайди.

Ишчи ва инженер-техник ходимларнинг иш ҳақи тўхтовсиз ўсиб бормоқда. Масалан, ВЛҚСМ XX йиллиги номидаги тикувчилик фабрикаси ишчи ва инженер-техник ходимларининг иш ҳақи икки йил ичида, яъни 1955—1957 йиллар мобайнида 12,3 процент, Октябрнинг X йиллиги номидаги пиллакашлик фабрикасида эса —6,8 процент ошди.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги соҳалари бўйича миллий инженер-техник интеллигенцияси кадрлари етишди. Ҳозир областдаги саноат корхоналарида 600 га яқин инженер-техник ходимлар, қишлоқ хўжалиги соҳасида 700 дан ошиқ агроном, зоотехник, ветврач, инженер-техник ва бошқа мутахассислар ишламоқда.

Ҳунармандчилик ишлаб чиқаришида ҳам катта ўзгаришлар бўлди. Майда тарқоқ устaxonалар ўрнига артеллар ташкил қилинди. Шаҳардаги майда тўқув устaxonалари Тельман номидаги артелга бирлашди. Зардўзлик ишхоналари эса «Октябрь 40 йиллиги» артелига уюшди. Барча артеллар янги техника билан ускуналанган.

Илғор зардўз усталар ўз санъатларини ҳозирги замон темаларига бағишламоқдалар. Ажойиб усталардан Ғ. Муҳамедов, Н. Аминов, П. Ҳакимова, И. Аҳророва, Р. Ҳакимова, С. Саъдуллаева ва бошқа артель аъзолари ўз санъаткорликлари билан машҳурлар.

Егоч ва ганч ўймакорлик санъати ва бинокорлик архитектурасининг бадий безаклари Уста Ширин Муродов ва унинг шогирди уста Назрулла Едгоровнинг ижодида ёрқин акс этди.

Бухорода радио алоқаси яхши йўлга қўйилган. Аҳоли радиоприёмник ва радио карнайлардан, телефон ва телеграфдан кенг фойдаланади.

Шаҳар ва уй-жой қурилиши яхшиланди. Кейинги беш йил мобайнида 19 644 квадрат метр янги уй-жой қурилиб, бу уйларга меҳнатқашлар кўчиб кирдилар. Бундан ташқари, якка уй-жой қуриш жуда ҳам авж олди. 1957 йилда якка уй қурувчилар 150 та (6700 квадрат метр) уй қуриб олдилар. Кейинги йилларда яна 440 уй қурилди.

Сўнгги йилларда кўча, майдон ва йўлкаларга 10 000 квадрат метр асфальт ётқизилди.

Бухоронинг маданий турмуши қатъий ўзгарди. Саводсизлик тугатилди. Ҳозир шаҳарда тўрт факультетли педагогика институти, фельдшерлар мактаби, қишлоқ хўжалик ва савдо техникумлари, музыка мактаби ва 14 та ўрта мактаб бор. Буларда 420 дан ошиқ ўқитувчи (булардан 370 таси хотин-қизлар) ишлайди. Ўзбек ва тожиклар орасидан ёзувчилар, олимлар, артистлар етишиб чиқди.

Шаҳарда область музыка-драма театри, Абу Али ибн Сино номидаги область кутубхонаси, область ўлкашунослик музейи ишлаб турибди.

Соғлиқни сақлаш системаси бутунлай ўзгарди. Революцияга қадар халқ соғлиги учун ни-

ҳоят кам маблағ сарфланарди. Ҳозир соғлиқни сақлаш учун қилинадиган сарфлар йилдан-йилга ошиб бормоқда. 1958 йилда соғлиқни сақлаш бюджети 1954 йилдагига нисбатан 22 процент ошди. Илгари шаҳарда дуохон ва табиблар ишлаган бўлса, ҳозир 200 дан ошиқ врач аҳолига хизмат қилади. Бухорода 1125 кроватли (1920 йилгача фақат 15 кроватли касалхона бор эди) 9 та касалхона, бир қанча амбулаториялар бор. Шаҳар соғлиқни сақлаш умумий бюджети 9 миллион сўмдан ошади.

Бухорода водопровод қурилди, унинг тармоқлари 1957 йилда 1953 йилдагига қараганда 130 процент ошди. Санитария аҳволи яхшиланди, безгак, ришта, буқоқ, ёмон жароҳат касалликлари бутундай битирилди.

Аҳолининг турмуши ҳам анча ўзгариб кетди. Аҳоли революцияга қадар лойдан қилинган полсиз, печка ўрнига сандал қурилган ўйларда яшарди. Ҳозир уйлар маданий тусга кирди: тахта поллар қурилди, печкалар ўрнатилди, хонадонларда кровать, стол ва стуллар, радио ва бошқа уй жиҳозлари бор.

Тор ва чанг-тўзонли кўчалар ўрнига кенг ва асфальт ётқизилган кўчалар пайдо бўлди. Шаҳар кўкаламзорлаштирилди, парк, сквер ва боғлар вужудга келтирилди.

Ўзбек хотин-қизларининг тумуши ўзгарди. Ўтмишда улар чордевор ичида эрининг қули бўлиб яшар эдилар. Ҳозирги вақтда ўзбек хотин-қизлари оиланинг тенг ҳуқуқли аъзоси ҳисобланадилар. Улар мамлакатимизнинг маданий ва ижтимоий ҳаётида актив қатнашадилар. Хотин-қизлар орасида кўпгина ўқитув-

чилар, врачлар, инженерлар, техниклар ва бошқа мутахассислар бор.

Шундай қилиб, ўтмишда диний жаҳолат макони ҳисобланган Бухоро, Совет ҳокимияти даврида Ўзбекистон республикасининг маданияти тараққий этган шаҳарлардан бирига айланди.

Социалистик Бухоро — областнинг маданий ва маъмурий маркази

Улуғ Октябрь социалистик революцияси Бухоро меҳнаткашларини амир зулмидан абдий озод қилди, иқтисодий ва маданий тараққиёт учун кенг йўл очди.

Совет ҳокимияти йиллари Бухорода халқ маорифи, соғлиқни сақлаш ва маданият соҳасида тубдан ўзгаришлар бўлди. 14 та умумий таълим мактабидан 9 таси ўрта мактаб бўлиб, уларда меҳнаткашларнинг 8 мингдан ортиқ болалари ўқийди.

С. Оржоникидзе номидаги Бухоро Давлат педагогика институти Ўзбекистондаги йирик олий ўқув юртларидан бирига айланди; у 3000 дан ошиқ ўқитувчи тайёрлаб чиқарди. Институтда тарих-филология, рус тили ва адабиёти, физика-математика ва табиёт факультетлари бор. Шаҳар меҳнаткашлари 1957 йилда институтнинг ташкил этилганига 25 йил тўлган кунни нишонлаб юбилей ўтказдилар.

Шаҳарда Ушинский номидаги педагогика билим юрти бор. Билим юрти ташкил этилгандан буён уни 3563 киши битириб чиқди, (буларнинг 3440 таси маҳаллий миллатлар-

дан), билим юртини битирувчиларнинг 2803 таси бошланғич мактаб ўқитувчиси ва 720 таси мактабгача тарбия ходимларидир.

Шаҳардаги қишлоқ хўжалик техникуми областга деҳқончилик мутахассислари тайёрлайди. Техникум сўнгги беш йил ичида 732 агроном, дала мудирини, пиллакаш, зоотехник, гидро-мелиорация техниклари тайёрлаб чиқарди.

Медицина билим юрти ўрта медицина кадрлари тайёрловчи манбадир. Билим юрти кейинги беш йил давомида 804 фельдшер-акушер ва медицина ҳамшираларини (булардан 106 таси ўзбек қизлари) тайёрлаб чиқарди.

Шаҳарда савдо-кооператив техникуми, сиртқи енгил саноат техникуми, бинокорлик мактаби, қишлоқ хўжалигини механизациялаш билим юрти, ўқиш комбинати, колхоз мактаби бор. Булар область халқ хўжалиги учун зарур кадрлар тайёрлайди.

Тарих-ўлкашунослик музейи шаҳарнинг маданий ва илмий ҳаётида катта аҳамиятга эга. Бу музей 1937 йил 27 июнда ташкил этилган. Музейда Урта Осиё халқлари тарихи, экономикаси, маданияти ва турмуши-маишатига оид ҳар хил материаллар, шунингдек ҳайвонлар, ўсимликлар дунёси, областнинг минерал бойликларига тегишли турли-туман экспонатлар бор. Музейнинг табиёт, ўтмишнинг революцион тарихи, совет даври тарихи, Халқ ижодий уйи ва Ситораи Моҳи Хосса филиали бор. Музейда маданий-оқартув ва оммавий ишлар олиб борилади, кўчма виствакалар ташкил этилади, томошабинлар билан учрашувлар уюштирилади. 1957 йилда музейни 100 мингга

яқин киши кириб кўрди. Музей ҳузурида ўлка-шунослик мактаб тўғараги очилган. Ёш натуралистлар ва археологлар ўзларига кабинет ташкил этганлар.

Абу Али ибн Сино номидаги область халқ кутубхонаси Бухоронинг йирик маданий маркази ҳисобланади. Бу кутубхона Совет ҳокимияти даврида республиканинг йирик кутубхоналаридан бирига айланди. Унинг фондида 150 мингдан ошиқ китоб бор.

Кутубхона ҳузурида шарқ қўлёмаларини сақлайдиган хона бор. Бу хонада Абу Али ибн Синонинг қиммат баҳо асари — «Тиб қонунлари» нинг қўлёмаси, А. Навоий, Фирдавсий ва Урта Осиёнинг бошқа мутафаккирлари, файласуфлари, шоирларининг қўлёмалари сақланмоқда. Кутубхонада китобхонлар учун конференциялар ўтказилади, адабий кечалар ва кўргазмалар ташкил этилади.

Шунингдек, давлат педагогика институти ҳузуридаги кутубхона ҳам катта маданий марказ хизматини адо этади. Унинг фондида 100 мингдан зиёд китоб бор.

Булардан ташқари, шаҳарда бешта кутубхона бўлиб, уларнинг ҳар бирида 85 мингдан китоб бор. Қасаба союзлари клублари ҳузурида ҳам 12 та кутубхона ишлаб туради.

Халқ ижодий уйи катта маданий-оқартув ишлари олиб боради. У шаҳар ва областлардаги маданий-оқартув муассасалари ходимларига методик ёрдам берувчи марказ ҳисобланади.

Шаҳарга яқин ерда СоюзНИХИнинг зонал комплекс тажриба станцияси жойлашган. Бу станцияда пахтанинг янги, жуда эрта пишар

ва юқори ҳосилдор навларини етиштириш, ғўза ва бошқа экинларни зараркунандалардан ҳимоя қилиш ҳамда шўрланган ва ботқоқланган ерларнинг мелиорацияси юзасидан илмий-текшириш ишлари олиб борилади. Станция ғўза ва бошқа экинларнинг ҳосилдорлигини оширишга қарата янги агротехника тадбирларини ишлаб чиқади, меҳнат экономикаси масаласини ўрганади, областдаги колхоз ва совхозларнинг илғор тажрибаларини умумлаштиради.

Область музыка-драма театри шаҳарда шуҳрат қозонган. Бу театр бундан 28 йил бурун ҳаваскор тўгараклардан тузилган. Шу давр ичида театр саҳнасида рус классиклари, совет ва Ғарбий Европа драматургларининг 170 пьесаси кўрсатилди. Театр шу даврда 8 мингга яқин спектакль кўрсатди, 3 минг 500 концерт берди, буларни қарийб 3 миллион киши томоша қилди. Театр миллий санъатнинг бир қанча машҳур саҳна усталарини тарбиялаб етиштирди. Булар орасида халқ артистлари Сталин мукофоти лауреатларидан — О. Хўжаев, Л. Назруллаев, Ўзбекистон ССР халқ артисти С. Ярашев, Н. Неъматова, А. Файзиев, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлардан А. Олимова, Аспия Қодирова, Ҳаёт Наимов, Жўрақул Сагторов ва бошқалар бор.

Театр репертуарига С. Айнийнинг «Доҳунда» пьесаси, Н. Юсуповнинг «Регистон устида байроқ» пьесаси, Ш. Қиёмов ва Морознинг «Севганидан айрилмасин» пьесаси, Хўжаниёзовнинг «Суймаганга суйкалма», О. Ёқубовнинг «Чин муҳаббат» пьесаси, И. Аҳмедов ва

О. Толиповнинг «Ким айбдор?» комедияси, рус ва чет эл классикларидан Н. Гоголнинг «Уйланиш», «Ревизор», А. Островскийнинг «Момоқалдироқ», Ф. Шиллернинг «Макр ва муҳаббат» каби асарлари киради.

Театр колхозларга, МТС-РТС ва совхоз ходимларига хизмат қилади, қишлоқ бадий ҳаваскорлари коллективларига ёрдам беради.

Ўсиб бораётган авлодга музика билими беришда 1922 йилда ташкил этилган Бухоро музика билим юрти ва музика мактаби фахрли ўрин олади. Музика билим юрти шу вақт ичида бир неча юз мутахассислар тайёрлаб чиқарди.

Кўпгина ўзбек композиторлари, дирижерлар ва ижро этувчилар бошланғич музика таълимини ана шу музика мактабида олганлар. Шунлар орасида профессор, СССР халқ артисти Мухтор Ашрафий, Ўзбекистон совет композиторлари союзининг раиси — композитор М. Бурхонов, Тожикистон давлат филармониясининг бадий раҳбари Шоназар Соҳибов, қайта ишланган ўзбек асбоблари оркестрининг бош дирижери Саид Олимов ва бошқалар бор.

Музика билим юрти шаҳар ва район маданий уйларига кадрлар, бадий ҳаваскорларга раҳбарлар, ашула ўқитувчилари тайёрлайди. Билим юрти совет, рус классик ва Ғарбий Европа ҳамда миллий музикани пропаганда қилиш соҳасида катта ишлар олиб боради.

Ўқитувчилар уйи шаҳар ўқитувчилари орасида катта иш олиб боради. Бу ерда кутубхона, қироатхона зали, клуб, бадий-музика, рубобчилар, ўйинчилар, драма, духовой оркестр ва бошқа тўғарақлар ишлаб туради.

Уқитувчилар уйида лекциялар ўқилади, докладлар қилинади, ҳаваскорлар кечалари ўтказилади.

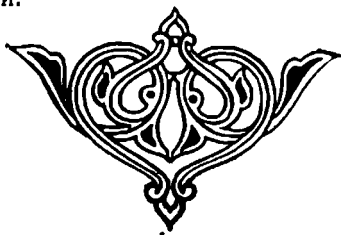
Улуғ Октябрь социалистик революциясига қадар саводсиз, китоб ўқишни орзу ҳам қила олмаган ўзбек хотин-қизлари ҳозир шаҳарнинг ижтимоий ҳаётига киришиб кетдилар. Улар давлат, оммавий-сиёсий ҳаётда актив иштирок этмоқдалар, партия, совет ва хўжалик ишларида ишламоқдалар. 62 хотин-қиз (булардан 32 таси ўзбек хотин-қизлари) шаҳар меҳнаткашлар Советининг депутатларидир.

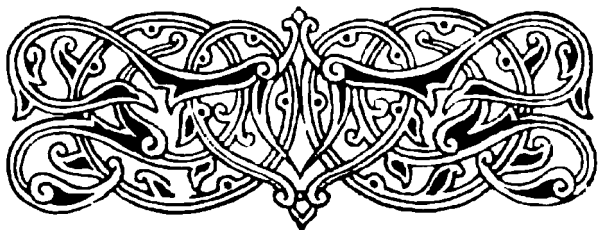
Бухорода 8 та кино-театр бор. Бу кино-театрлар фақат 1957 йилда 1 миллиондан ошиқроқ томошобинга хизмат қилди.

С. М. Киров номидаги маданият ва истироҳат парки шаҳар меҳнаткашларининг сеvimли истироҳат жойи бўлиб қолди. Парк майдони 50 гектардан ошиқроқ. Паркда кино-театр, виставка, кутубхона, лекторий, физкультура майдончаси, кўл-ҳовуз, танца майдончаси, шахмат ва биллиард зали бор.

Бухорода иккита (рус ва ўзбек тилларида) область газетаси — «Красная Бухара» ва «Бухоро ҳақиқати» чиқади; бу газеталарнинг тиражи 15 мингга етди.

Саноат корхоналарида, муассасаларда ва ўқув юртларида ўнлаб деворий газеталар чиқиб туради.

БУХОРОНИНГ ПОРЛОҚ ИСТИҚБОЛИ

Бухоронинг порлоқ истиқболи, яъни иқтисодий ва маданий тараққиёти сўнги йилларда бу ерда топилган табиий газ, нефть, гранит, кварц ва бошқа фойдали қазилмалар запаслари билан чамбар-чаёт боғлиқдир.

Областда табиий бойликларнинг ниҳоятда кўплигини назарда тутиб, ҳукумат қарори билан 1958 йил бошларида Бухоро иқтисодий-маъмурий райони ташкил этилди.

Бухоро районида жуда йирик табиий газ запасининг топилиши область ва республиканинг эмас, балки бутун мамлакатимиз иқтисодиксининг ривожланиши учун катта аҳамиятга эга. Бу — дунёда энг йирик газ конларидан биридир. Табиий газ, нефть ва бошқа фойдали қазилмалар химия саноати ҳамда оғир саноатнинг бошқа соҳаларини фоят ривожлантириш учун аниқ ва кенг истиқбол очади.

Газ ва нефтни пармалаб чиқариш, қидириш ҳамда уни халқ хўжалигида фойдаланиш ишларини тезлаштириш учун Бухорода парма-

лаш ва эксплуатация қилиш бўйича махсус трест ташкил этилди.

Табиий газни янада кўпайтириш ва янги запаслар топишнинг катта перспективалари муносабати билан қидириш ишлари ва моддий-техника базаси ташкил этиш учун иттифоқ ҳукумати 1958 йилда қўшимча равишда 70 миллион сўмдан ошиқроқ маблағ ажратади.

Бухоро газни саноатнинг янги соҳаларини, чунончи минерал ўғит, сунъий тола, жун, ипак, пластмасса ва бошқа нарсалар ишлаб чиқаришга асос бўлади.

Газ ва нефть топиш ишларини ривожлантириш халқ хўжалигида жуда муҳимлигини ҳисобга олиб СССР ҳукумати қарори билан Жарқоқ — Бухоро — Самарқанд — Тошкент ўртасида узунлиги 700 километрдан зиёдроқ бўлган газ қузури ўрнатиш мўлжалланган. Бу тадбир минерал ўғитлар ва химия саноатининг бошқа маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган янги корхоналар қуришга имкон беради.

1958 йил 20 мартда газ қузурунинг дастлабки километрлари ўрнатилиб, ўша йил охирларида Бухоро ва Когон шаҳарларининг бирмунча корхоналари энергия хўжаликларида арзон баҳоли табиий газ ишлатила бошланди. Шаҳар меҳнаткашлари уй-рўзғорда газдан кўп фойдаланмоқдалар. Ҳозир Самарқанд шаҳрининг корхоналари Бухоро газидан фойдаланмоқда. Бухоро — Тошкент ўртасида газ қузури қуриш ишлари тез суръатлар билан давом эттирилмоқда.

Бухорода табиий газ ишлатиладиган кучли саноат барпо қилинади. Урал районидаги сано-

ат корхоналарини газ билан таъминлаш мақсадида Иттифоқ ҳукумати қарорига асосан Бухоро — Урал газ қувури қуриш кўзда тутилади.

Бухоро — Газли ўртасида III класс тош йўли ва Зарафшон дарёсига кўприк қуришга киришилди.

Саноат

Етти йиллик мобайнида саноатни ривожлантириш планида Бухорога яқин Қуйи Мозорда газ билан ишлайдиган турбинали электр станция қуриш кўзда тутилади. Бу — мамлакатимизда газ ёқилғиси билан ишлайдиган энг йирик электр станциялардан бири бўлади. Бу станция Бухоро иқтисодий районидаги саноат корхоналар билан бирга областнинг кўп колхоз ва совхозларини ҳам электр энергияси билан таъминлайди.

Саноат корхоналари ва муассасаларнинг кундалик ҳаётига зарур ишларни бажариш учун етти йилликда Бухоро билан Қогон шаҳри ўртасида ҳунармандчилик-механика заводи қурилиб битказилади.

Газ-нефть конлари районларига пассажирлар ва ҳар хил юклар кўпроқ ташилиши муносабати билан 1958 йилда Бухоро темир йўли станциясини кенгайтириш юзасидан проектқидириш ишлари олиб борилди, 1959 йилда эса станцияни қурила бошланди.

КПСС Марказий Қомитетининг саноат корхоналарини хом ашё чиқадиган жойларга яқин жойлаштириш тўғрисидаги кўрсатмала-

рига амал қилиб ва ХХІ съезд қарорларига биноан Бухоро районидида пластмасса ва минерал ўғит ишлаб чиқарадиган йирик корхоналар қурилади. 1959—1965 йиллар ичидида азот ўғит комбинатини қуриб битирилади.

Қармана оҳак тоши базасидида Бухорога яқин жойдида энг катта цемент заводи қад кўтаради. Бу завод цементдан ташқари, у яна томга ёпадиган шифер ҳам ишлаб чиқарди (йилига қарийб 100 миллион дона).

1959—1965 йиллардида Бухородида тўқимачилик комбинати қурилади. Бу комбинат йилига 100 миллион метр меланж газлама ишлаб чиқаради. Ремонт-механика заводи, силикат ғишт (йилига 60 миллион дона ғишт ва 20 минг тонна оҳак ишлаб чиқарадиган) заводи, қурилишлар учун маҳаллий тош қатламларидан тош блоklar, 65 минг кубометр бошқа материаллар ясайдиган корхоналар, шунингдек мебель комбинати қуриш ҳам мўлжалланади.

Шаҳардидаги кўпгина корхоналар етти йилликдида кенгайтирилиб ва қайта қурилади. Гўшт музхонаси қурилиши тез орадида битади, бу корхона бир суткадида 10—12 тонна гўшт, 3 тонна колбаса, 10 тонна музлаган гўшт тайёрлаб беришга мўлжалланган.

1958 йилдида ишга туширилган пиво заводи йилига 25 минг гектолитр пиво пиширади. Ёр комбинатидида экстракция цехи ишлайди.

1958 йилдида макарон фабрикаси қурилиб, йилига 2000 тонна маҳсулот ишлаб чиқара бошлади. Бухоро пиллакашлик фабрикасидида автоматик равишдида пилла ўрайдиган янги цех қурилди.

1957 йилда ремонт заводида чўян цехи ишга туширилди, ВЛКСМ XX йиллиги номли тикувчилик фабрикасида янги конвейер ўрнатилди. Пойабзал фабрикасида янги алтан ва тайёрлов цехлари қурилиб, пойабзалларни машина ёрдами билан қуритиш усулини қўлланишга киришилди. Ҳозир модель пойабзал тикиш цехи ишламоқда.

Бухоро ғишт заводининг ишлаб чиқариш кучи йилига 28 минг донагача ғишт пишириб бера оладиган (1959 йилда) қилиб кенгайтирилди.

Шаҳар ҳунармандчилик комбинатининг чўян эритадиган янги заводи ва ҳар суткада 30 тонна маҳсулот ишлаб чиқарадиган асфальт битум заводи ишга туширилди.

1958 йилда «Октябрь 40 йиллиги» артелида янги зардўзлик цехи қурилди. Бу цех зардўзлик буюмларини кўпроқ ишлаб чиқаришга имкон беради.

Бухоро қоракўлчилик заводи базасида комбинат қурилади, бунда қоракўл териларини ошлашдаги ҳамма иш цикли бир йўла ҳал қилинади.

Янги саноат корхоналари қурилиши ва мавжуд корхоналарнинг реконструкция қилиниши Бухоро шаҳри ва областининг қиёфасини тубдан ўзгартириб юборади.

Шаҳар ободончилиги

Етти йиллик мобайнида кўпроқ шаҳар ободончилигига, уй-жой ва маданий-маиший муассасалар қурилишга катта эътибор берилади. 1958 йилда шаҳар ободончилиги учун кўпгина

маблағ ажратилган эди. 100 минг квадрат метр ҳажмида кўча ва майдонларга асфальт ётқизилди. 29 та кўча асфальтланди ва янги кўчалар, жумладан Тинчлик, Ботаника, Академия, Парк ҳамда Ленин кўчаларидан то вино заводигача айланиб ўтадиган (умумий майдони 12 800 квадрат метр) йўлга гудрон ётқизилди. Ҳозир бу ишларга янада кўпроқ аҳамият берилмоқда.

1958 йил мобайнида шаҳарнинг асосий қисмини кўкаламзор қилишга киришилиб, кўкламдаёқ 90 минг тупдан ошиқроқ декоратив ва бута дарахтлари ўтқазилди. Йилдан-йилга янги скверлар пайдо бўлмоқда. 1958 йилда вокзал атрофи районида водонапор минорасига яқин жойда янги сквер вужудга келди. Сўнгги йилларда шаҳарда бир неча сквер барпо этилди.

Гулчиликни ташкил қилиш мўлжалланади. 1958 йилда бирмунча оранжереялар, теплица ва парниклар қурилди.

Кўча, сквер ва майдонларни ёритиш юзасидан анчагина ишлар қилинмоқда.

1958 йилда 100 ўринли меҳмонхона, вокзал атрофи районида ҳаммом, чет эл туристлари уйи, шаҳар коммунал хўжалигига қарашли 27 квартирали уй ва бошқа уй-жойлар қурилиб, ишга туширилди.

Саноат корхоналари ва уй-жойларни газ билан таъминлаш ишлари тез суръатлар билан бормоқда. Ҳозир шаҳар кўчаларига газ қузури ётқизилмоқда. Навоий номли мактаб, савдо техникуми, институтининг адабиёт факультети, Бухоро ЦЭСи, пиллакашлик фабри-

каси, «ХVІ партсъезд» тикув фабрикаси ва тикувчилар шаҳарчаси, вино заводи, асфальт-битум заводи, гўшт комбинатининг музхонаси, машина экскаватор станцияси ва бошқа корхоналар ҳамда шаҳар меҳнаткашларининг турар-жойларини газ билан таъминланди.

Уй-жой қурилиши

Уй-жойлар шаҳарнинг жануби-шарқ томонига қараб қурилиб боради. Шаҳарнинг ана шу районида фақат 1957 йилда шаҳар коммунал хўжалигига қарашли ҳар қайсиси 16 квартиралари 12 та уй, область промсоветига қарашли 14 квартиралари уй, автобаза, пиллакашлик фабрикаси, область алоқа идораси, архитектура бошқармаси ва бошқа муассасаларнинг кўп квартиралари икки қаватли уйлари битказилди ва уларга меҳнаткашлар кўчиб кирди. Ҳозир уй-жой қуриш ишлари тез суръатлар билан давом эттирилмоқда.

Шаҳарнинг архитектура қиёфаси, айниқса янги қурилиш олиб борилаётган районида тез ўзгариб бормоқда. Ҳозирданоқ Тарас Шевченко, Богдан Хмельницкий каби кенг кўчаларда уй-жойлар ва ҳар хил маъмурий идора бинолари қад кўтарди. Собиқ эски шаҳар кўчалари кенгайиб обод бўлмоқда. Шаҳар коммунал хўжалиги ва бошқа ташкилотларга қарашли корхоналар ҳамда муассасалар 1958 йилда умумий майдони 20 206 квадрат метр келадиган 78 уй қуриб, меҳнаткашларни жойлаштирди. Уша йилда шаҳар Совети яқка тартибда

уй-жой қурувчилар учун бир неча юз участка ажратган эди, шу ҳисобда 440 га яқин уй солинди. Юзлаб ишчи ва хизматчи хонадонлар европа типдаги кенг, ёруғ уйларга кўчиб кирди. Якка тортибда уй-жой қурилишлари узоқ муддатли имтиёзли давлат ссудаси бериш йўли билан олиб борилади. Бухоро шаҳридан шимол томондаги Отбозор қишлоқ Совети районида 1956 йили Комсомол кўли қурилди. Бу жой яқингинада 16 гектарли ёлғиз жарликдан иборат эди, ҳозир баланд дамба қурилган. Кўл ёқалаб 8 гектар ерга ҳар хил декоратив дарахтлар ўтқазилди, гулзор қилинди. Кўл атрофи обод бўлди, кириш йўллари очилди, ресторан, қайиқ ҳамда сувга ботганларни қутқизиш станциялари ишлаб туради, вишка қурилган. Комсомол кўли шаҳарнинг микроклимини яхшилади ва меҳнаткашларнинг дам оладиган севимли жойи бўлиб қолди.

Маданий-маиший муассасалар қурилиши

Шаҳарни ривожлантириш планида маданий-маиший қурилишлар катта ўрин олади. Шаҳарни сув билан таъминлаш ишлари яхшиланиб, водопровод бош иншоотини реконструкция қилиш ишлари битказилди.

Шаҳар территориясида артезиан қудуқлари қазилмоқда. Ҳозир ҳар қайсиен бир секундда 5—6 кубометр сув берадиган иккита артезиан қудуқ ишга туширилди. Вино заводи районида яна иккита қудуқ қазилди.

1957 йилда шаҳар Советлар Уйи территориясида иккита янги ошхона очилди. 1958 йил-

да эса мебель магазини ва бошқа маиший корхоналар биноси қурилди.

Пионерлар саройи қурилди. Буни қуриш учун 2 миллион сўм маблағ ажратилди. Саройда тўгараклар иш олиб борадиган бино, спорт зали ва томошахона (кино будкаси билан), эстрада концертлари ва бошқа тадбирлар ўтказиладиган хоналар бор. Сарой паркиннг ўрта жойида фонтан ўрнатилди.

Яқинда янги «Спартак» стадиони қурилиб, ишлай бошлади. Стадионда югуриш йўллари, футбол майдони ва бошқа физкультура иншоотлари бор.

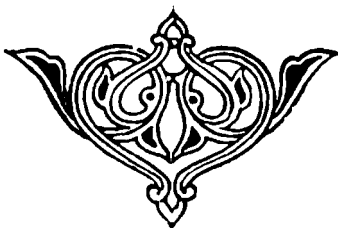
Мактаб қурилиши

Етти йиллик планда кўплаб мактаблар қуриш кўзда тутилади. Тўртта ўрта мактаб ва 500 ўқувчи учун интернат мактаб қурилади. Ҳозир ВЛКСМ XX йиллиги номидаги тикувчилик фабрикаси атрофида ўрта мактаб қурилиб, ишга туширилди. Шаҳарда 1960 йилга бориб ўқувчилар сони 11 мингга етади.

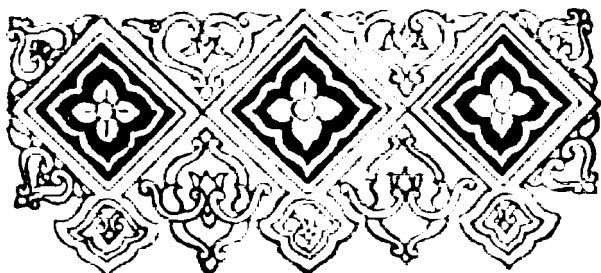
Соғлиқни сақлаш

Шаҳардаги даволаш-профилактика муассасалари йилдан-йилга кўпайиб бормоқда. 1957 йили шаҳар касалханасида 100 ўринли янги болалар корпуси қурилди. Етти йилликда неврологик (100 ўринли) ва сил касаллар диспансери қуриш планлаштирилган. Болалар боқчаси, ясли ва амбулаторияларнинг сони яна кўпайтирилади. Булар энг юқори медицина техникаси асосида ускуналанади.

Ўтти йиллик планда мўлжалланган тадбирларни амалга ошириш билан Бухоро республикасинг энг обод, маданий ва саноат шаҳарларидан бирига айланади.

СПРАВКАЛАР БЎЛИМИ

БУХОРО ШАҲРИДАГИ МУАССАСА ВА ТАШКИЛОТЛАР

Партия ташкилотлари

Ўзбекистон КП область комитети — Ҳукумат кўчаси, 2 С. М. Киров номидаги маданият ва истироҳат парки атрофида, тел. 0—70, 1—55.

ЎзЛКСМ область комитети — Ўзбекистон КП область комитетининг биноси, тел. 1—51.

Ўзбекистон КП шаҳар комитети — Ленин кўчаси, 41, тел. 0—97, 3—41, 2—81.

ЎзЛКСМ шаҳар комитети — Ленин кўчаси, 41, тел. 3—49, 2—59.

Меҳнаткашлар депутатларининг ижроия комитетлари

Меҳнаткашлар депутатлари область Совети ижроия комитети — К. Маркс кўчаси, 1, тел. 0—68, 1—38, 2—65

Меҳнаткашлар депутатлари шаҳар Совети ижроия комитети — Ленин кўчаси, 64, тел. 4—10, 3—15, 4—04

Халқ хўжалиги кенгаши — К. Маркс кўчаси, 1 (Советлар уйи), тел. 2—10, 1—73.

Суд ва маъмурий муассасалари

Область прокурори — Кутубхона кўчаси, 5, тел. 4—15, 4—50.

1-участка область суди — Қолхоз кўчаси, 14, тел. 0—56.

2-участка халқ суди — Марказий кўча, 7, тел. 3—65.

Шаҳар милицияси — Ленин кўчаси, 40, тел. 1—78.

Шаҳар халқ маорифи бўлими — Ленин кўчаси, 64, тел. 3—38.

Область халқ маориф бўлими — Хоразм кўчаси, 10, тел. 4—26.

Область статистика бошқармаси, Ленин кўчаси, 37, тел. 0—87, 3—07, 0—40.

Шаҳар статистика бошқармаси — Ленин кўчаси, 64 тел. 4—78.

Область давлат страхованиеси бўлими — Шариф Эргашев кўчаси, тел. 4—60.

Область қишлоқ хўжалик бошқармаси — К. Маркс кўчаси, 1, тел. 6—39.

Область ипакчилик бўлими — Шариф Эргашев кўчаси, 79, тел. 0—83.

Сельхозснаб — Шелкомотальная кўчаси, 1, тел. 2—27

Бухоро шаҳар коммунал корхоналар ва ободончилик контораси — Совет кўчаси, 7, тел. 4—47.

Область коммунал хўжалиги бўлими — Новая кўчаси, 13, тел. 3—61.

Молия органлари ва банклар

Область молия бўлими — Пушкин кўчаси, 41, тел. 2—35, 2—39.

- Шаҳар молия бўлими — Совет кўчаси, 9, тел. 2—90.
- Давлат банки — Ленин кўчаси, 41, тел. 3—26, 3—47.
- Коммунал банки — Совет кўчаси, 9, тел. 2—76, 4—28.
- Қишлоқ хўжалик банки — Совет кўчаси, 9, тел. 4—11.
- Область омонат кассалар бошқармаси — Ленин кўчаси,
2-раста (биринчи гумбаз), тел. 2—34.
- Шаҳар омонат кассаси — Ленин кўчаси, 2-раста (би-
ринчи гумбаз), тел. 2—33.
- Горгаз — Ленин кўчаси, 64, тел. 2—19.
- Совхозлар трести — Шаумян кўчаси, 18 тел. 5—05,
5—75.

Қасаба союзи ташкилотлари

- Қасаба союзлари область совети — Ҳукумат кўчаси, 2,
тел. 1—71, 0—94.
- Давлат муассасалари ходимлари қасаба союзи область
комитети — Ленин кўчаси, 64, тел. 2—60.
- Давлат савдоси ва матлубот кооперацияси ходимлари
қасаба союзи область комитети — Ҳамза Ҳокимзода
кўчаси, 3, ОПС коммутатори орқали.
- Уқитувчилар қасаба союзи область комитети — Ленин
кўчаси, 36, тел. 4—21.
- Бир неча тармоқ ходимларининг қасаба союзи область
комитети — Стаханов кўчаси, 44, тел. 3—77.
- Қишлоқ хўжалиги ходимлари қасаба союзи область ко-
митети — Кутубхона кўчаси, 15, тел. 4—93.
- Коммунал хўжалиги қасаба союзи область комитети —
Ленин кўчаси, 53, тел. 2—67.
- Маданият ходимлари қасаба союзи область комитети —
Пушкин кўчаси, 49, тел. 0—59.

Жамоат ташкилотлари

Сиёсий ва илмий, билимлар тарқатиш жамияти — Пушкин кўчаси, 48, тел. 0—72.

Қизил Яримой Жамияти — Пушкин кўчаси, 185.

«Спартак» жамияти — Тарас Шевченко кўчасидаги «Спартак» стадиони.

ДОСААФ — Пушкин кўчаси, 121, тел. 4—48.

«Пахтакор» жамияти Бухоро область совети — Производственная кўчаси, 7, тел. 4—06.

Театрлар, кино-театрлар

Бухоро область музика-драма театри, С. М. Киров номи маданият ва истироҳат паркига яқин, Автобуснинг «Облмуздрамтеатр» тўхташ жойида — Театр кўчаси, 3, тел. 1—60.

Музика-драма театрининг ёзги биноси — Ленин кўчаси, 61, Лабиҳовуз рўпарасида

«Ўзбекистон 30 йиллиги» кино-театри — Кутубхона кўчаси, 3, тел. 2—14.

«Комсомолец» кино-театри — Ленин кўчаси, 70, тел. 2—92.

Ҳамза Ҳакимзода номи кино-театр — Ленин кўчаси, 1—55 (вокзал билан ёнма-ён).

Кино-театр — С. М. Киров номи маданият ва истироҳат парки, автобуснинг «Облмуздрамтеатр» тўхташ жойи, тел. 3—06.

Кино-театр — Фрунзе номи сквер — тел. 2—49.

«Родина» кино-театри — «Спартак» стадионига яқин.

Парк, скверлар

С. М. Киров номи маданият ва истироҳат парки—автобуснинг «Облмуздрамтеатр» тўхташ жойи, тел. 3—06.

Ленин номли сквер — Ленин кўчаси.
Фрунзе номли сквер — Фрунзе кўчаси.
Лабиҳовуз атрофидаги сквер.

Спорт ташкилотлари

Шаҳар стадиони — Тарас Шевченко кўчаси.

Олий ўқув юртлари, техникумлар, билим юртлари

С. Орджоникizde номли Бухоро давлат педагогика институту — Сталин кўчаси, 2, тел. 1—01, автобуснинг «Пединститут» тўхташ жойи.

Ўқитувчилар малакасини ошириш институту — Хоразм кўчаси, 10, тел. 0—35.

Қишлоқ хўжалик техникуми — Ленин кўчаси, 218, автобуснинг «Қишлоқ хўжалик техникуми» тўхташ жойи, тел. 0—48.

Ушинский номли хотин-қизлар педагогика билим юрти — Ленинград кўчаси, 2, тел. 1—79.

Медицина билим юрти — Сталин кўчаси, 33, тел. 2—84.

Қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш билим юрти — Военкомат кўчаси, 9, тел. 1—91.

Бухоро музика билим юрти — Стаханов кўчаси, 4, тел. 4—18.

Савдо-кооператив техникуми — Навоий кўчаси, 7, тел. 1—82.

Илмий-текшириш муассасалари

СоюзНИХИнинг комплекс зонал тажриба станцияси — шаҳарга яқин, тел. 2—28.

Маданий-оқартув муассасалари

Бухоро тарих-ўлкашунослик музейи — Регистон майдони (Арк), тел. 1—07.

Абу Али ибн Сино номли область халқ кутубхонаси —
Кутубхона кўчаси, 2, тел. 2—23.

Область маданият бўлими — Комбинат кўчаси, 2, тел.
1—85.

Шаҳар маданият бўлими — Ленин кўчаси, 64, тел. 4—07.

Шаҳар клуби — Пушкин кўчаси.

Область халқ ижодий уйи — Ленин кўчаси, 49, тел. 4—81

Область ўқитувчилар Уйи — Ленин кўчаси, 37, тел. 4—21.

Пионерлар саройи — Ленин кўчаси, 51, тел. 4—81.

Медицина муассасалари

Область соғлиқни сақлаш бўлими — Пушкин кўчаси,
185, тел. 3—72.

Шаҳар соғлиқни сақлаш бўлими — Ленин кўчаси, 64
(Шаҳар Совети), тел. 3—95.

Поликлиникалар

Шаҳар поликлиникаси — Молочная кўчаси, 8, тел. 2—95.

Марказий поликлиника — Амбулатория кўчаси, 2, тел.
3—45.

Болалар поликлиникаси — Совет кўчаси, 12, тел. 4—29.

Болалар консультацияси — Октябрь кўчаси, 43, тел. 3—76.

Гўдаклар уйи — Сталин кўчаси, 139, тел. 1—99.

Область санитария-эпидемиология станцияси — Архитек-
тура кўчаси, 3, тел. 5—39.

Диспансерлар

Сил касали диспансери — М. Горький кўчаси, 41, тел.
2—06.

Область вендиспансери — Калинин кўчаси, 13, тел. 5—25
Трахома касали диспансери — Ленин кўчаси, 55, тел.
3—05.

Область ветеринария-бактериология лабораторияси — Ко-
ляндний кўчаси, 19.

Касалхоналар

Шаҳар касалхонаси — Ленин кўчаси, 133, тел. 0—66.

Область касалхонаси — Октябрь кўчаси, 47, тел. 3—01,
3—10.

Юқумли касаллар касалхонаси — Лермонтов кўчаси, 28,
тел. 0—95.

Грибковий касаллар 1-касалхонаси — Машина кўчаси,
2, тел. 3—37.

Грибковий касаллар 2-касалхонаси — Свердлов кўчаси,
тел. 3—06.

Дорихоналар

1-дорихона — Ленин кўчаси, 100, тел. 4—19.

2-дорихона — Сталин кўчаси, 13, тел. 1—92.

3-дорихона — Ленин кўчаси, 170, тел. 3—74.

Тез ёрдам

Шаҳар тез ёрдам станцияси — Пушкин кўчаси, 99, тел
0—5.

Меҳмонхоналар

Меҳмонхона (европа типда) — Ленин кўчаси, тел. 4—75.
Меҳмонхона (Девонбеги мадрасаси) — Ленин ва Пушкин
кўчалари ўртасида, тел. 2—67.

Такси

Такси тўхтайдиган жойлар — вокзалда, «Ўзбекистон 30 йиллиги» ёзги кино-театри ва Туристлар уйи олдида.

Алоқа ва радио ахбороти

Шаҳарлараро телефон пунктлари — Ленин кўчаси, 2-раста, тел. 0—7, 3—86, 3—87.

Телеграф, почтампт — Ленин кўчаси, 2-раста, тел. 2—83, 8—50.

Радиоузел, Радиокomiteт — Совет кўчаси, 34, тел. 2—32, 4—30.

Шаҳар билет кассаси — Ленин кўчаси, вокзал, тел. 0—16.

Транспорт ва авиация алоқаси

Вокзал (темир йўл станцияси) — Ленин кўчаси, Вокзал майдони, тел. 0—16.

Аэропорт — Қогон йўлида, Бухородан 4 километр четда, тел. 4—66.

6-автобаза — Шариф Эргашев кўчаси, 77, тел. 2—54.

Ресторан ва кафелар

«Бухоро» ресторани — Ленин кўчаси, Лабиҳовуз қарши-сида, тел. 4—37.

Кафе — Ленин кўчаси, 2-раста қаршисида.

Чойхона — Пушкин кўчаси, ёзги кино-театр қаршисида.

Магазинлар

«Гастроном» магазини — Ленин кўчаси, Шаҳар ижроия комитети билан ёнма-ён.

9-ознақ-овқат магазини — Совет кўчаси, 2-раста билан ёнма-ён.

- 48-озик-овқат магазини — Ленин кўчаси.
- 47-нон магазини — Ленин кўчаси, ресторан билан ёнма-ён.
- «Болалар дунёси» (10-магазин) — Совет кўчаси, Коммунал банк билан ёнма-ён.
- 14-маданий ва спорт моллари магазини — Ленин кўчаси, 2-раста билан ёнма-ён.
- 42-пойабзал магазини — Ленин кўчаси, Давлат банки билан ёнма-ён.
- 43-пойабзал магазини — Ленин кўчаси, 1-дорихона билан ёнма-ён.
- 51-Қийим магазини — Ленин кўчаси.
- 31-газмол магазини — Совет кўчаси, Қоммунал банки билан ёнма-ён.
- 1-а-саноат моллари универмаги — Ленин кўчаси, 55.
- 2-саноат моллари универмаги — Ленин кўчаси, 57.
- 3-саноат моллари универмаги — Сталин кўчаси, 16.
- «Ювелирторг» магазини — 2-раста.
- Китоб магазини—Ленин кўчаси, 1 дорихона билан ёнма-ён, тел. 5—31.

Маиший муассасалар

- Шаҳар ҳаммоми (европа типда) — Октябрь кўчаси, тел. 5—15.
- Саррофон ҳаммоми — Ленин ва Совет кўчалари муқолишида.
- Ленин номли артелнинг 1-сартарошхонаси — Ленин кўчаси, Фрунзе номли сквер қаршисида.
- Коммунал корхоналарининг 1-сартарошхонаси — Совет кўчаси, 1-гумбаз.

Коммунал корхоналарининг 4-сартарошхонаси — Ленин кўчаси, меҳмонхона қошида.

Шаҳар савдо бўлимининг якка тартибда кийим тикиш ательеси — Пушкин кўчаси, Лабиҳовуз қаршисида, тел. 2—50.

Сталин номли артелнинг якка тартибда кийим тикиш ательеси — Ленин кўчаси, Фрунзе номли сквер қаршисида.

«Химчистка» мастерской — Ленин кўчаси, Фрунзе номли сквер қаршисида.

Ленин номли артелнинг 1-фотографияси — Ленин кўчаси, 2-раста қаршисида.

Ленин номли артелнинг 2-фотографияси — Ленин кўчаси, «Ўзбекистон» меҳмонхонаси қаршисида.

Ленин номли артелнинг 3-фотографияси — Ленин кўчаси, 1-дорихона билан ёнма-ён.

Ленин номли артелнинг соатсозлик мастерскойи — Ленин кўчаси, Фрунзе номли сквер қаршисида.

Паспорт столи — Ленин кўчаси, 40, тел. 3—25.

Адрес столи — Ленин кўчаси, тел. 1—19.

Бозорлар

Шаҳар сабзавот ва мева бозори — Стаханов кўчаси.

Шаҳар бозори — Пушкин кўчаси, Енғин ўчириш депоси билан ёнма-ён.

Колхоз бозори — Сталин кўчаси, 16, тел. 2—29.

Мол бозори — Башенний кўчаси (Ўғлон дарвозаси).

АРХИТЕКТУРА ЕДГОРЛИКЛАРИ

Арк (шаҳар кўрғони) — К. Маркс кўчаси, автобуснинг «Пединститут» тўхташ жойи.

Регистон майдони — К. Маркс кўчаси, автобуснинг «Пединститут» тўхташ жойи.

Зиндон — Сталин ёки Қолхоз кўчаси.

Болоҳовуз масжиди — К. Маркс кўчаси, автобуснинг «Пединститут» тўхташ жойи.

Исмоил Сомоний мақбараси — Ленин кўчаси, С. М. Киров номи маданият ва истероҳат парки.

Чашман Айюб мақбараси — Исмоил Сомоний мақбарасига яқин — Ленин кўчаси, С. М. Киров номи маданият ва истероҳат парки.

Калон масжиди ва Қалон мадрасаси — Сталин кўчаси (Қолхоз бозори).

Мир Араб мадрасаси — Сталин кўчаси (Қолхоз бозори) тел. 5—39.

Тоқи Заргарон — Сталин кўчаси.

Абдулазизхон мадрасаси — Сталин кўчаси, Қолхоз бозорига яқин.

Улуғбек мадрасаси — Сталин кўчаси, Қолхоз бозорига яқин.

Тоқи Телпақфурушон — Пушкин ва Фрунзе кўчалари.

Моҳоки Аттори масжиди — Совет кўчаси.

Тоқи Саррафон — Совет ва Ленин кўчалари муюши.

Номозгоҳ масжиди — Киров кўчаси (шаҳардан ташқари жойда).

Сайфуддин Боҳорзий масжиди ва мақбараси — Ленин кўчаси, 180, автобуснинг «Қишлоқ хўжалик техникуми» тўхташ жойи.

Чор Минор мадрасаси — шаҳарнинг шимоли-шарқий қисми (Пушкин кўчаси).

Буён Қулихон мақбараси — Ленин кўчаси, 180 (Сайфуддин Боҳорзий мақбараси билан ёнма-ён).

Лабиҳовуз ансамбли — (масжид, мадраса, ҳовуз).

Ҳовуз-сквер — Ленин ва Пушкин кўчалари ўртасида

Девонбеги хоноқоси — Ленин ва Пушкин кўчалари ўртасида.

Кўкалдош мадрасаси — Пушкин кўчаси.

Девонбеги мадрасаси (меҳмонхона), Ленин ва Пушкин кўчалари ўртасида.

Ситоран Моҳи Хосса (Моҳосса) — собиқ амир саройи, Бухородан 4 километр четда.

АВТОБУС МАРШРУТЛАРИ ШАҲАР МАРШРУТЛАРИ

1-маршрут — Заготзерно — Йигирув фабрикаси 7 километр масофада — 10 та ЗИЛ-155 маркали автобус қатнайди. *Автобус тўхтайдиган жойлар:* Қишлоқ хўжалик техникуми, Пиллакашлик фабрикаси (Ленин кўчаси), Вокзал (Ленин кўчаси), Енғин ўчириш депоси (Пушкин кўчаси), Езги кино-театр (Пушкин кўчаси), Пединститут (Ленин кўчаси), Пойабзал фабрикаси, «ВЛКМ ХХ йиллиги» тикув фабрикаси. Область касалхонаси (Орджоникидзе кўчаси), Йигирув фабрикаси, Тельман номли артель (Октябрь кўчаси).

Қайтгандаги маршрути. Йигирув фабрикаси — Заготзерно, Область касалхонаси, «ВЛКСМ ХХ йиллиги» тикув фабрикаси, Пойабзал фабрикаси, Пединститут, Туристлар уйи (Ленин кўчаси, Давлат банки қарши-си), Енғин ўчириш депоси, Вокзал, Пиллакашлик фабрикаси қишлоқ хўжалик техникуми.

2-маршрут — шаҳар ичидаги 7 километр масофада 4 автобус қатнайди.

Тўхтайдиган жойлар: Автостанция (Шариф Эргашев кўчаси), Пахта тозалаш заводи, Еғ заводи, Набойи ном-

ли мактаб, Литфак, Меҳмонхона, Езги кино-театр, Пединститут, Советлар Уйи, Заготзерно, Отбозори, Автостанция.

Шаҳар атрофи ва шаҳарлараро маршрутлар

Бухоро-Когон — масофаси 13 километр, 5 та ЗИЛ-155 маркали автобус қатнайди.

Тўхтайдиган жойлари: Бухоро (Вокзал майдони), область сув хўжалиги бўлими, Айропорт, Экспедиция, РТС — Когон.

Бухоро — Область сув хўжалиги — масофаси 5 километр, 1 та ПАЗ—651 маркали автобус қатнайди.

Тўхтайдиган жойлари: Енғин ўчириш депоси, Шаҳар касалхонаси, Қишлоқ хўжалик теникуми, Область сув хўжалиги.

Бухоро — Свердлов — масофаси 20 километр, 3 та ПАЗ—651 маркали автобус қатнайди.

Тўхтайдиган жойлари: Чорбакир қишлоқ совети, жўнай-диган жойи автомактаб олдида.

Бухоро — Қоракўл райони маркази — масофаси 67 километр, 3 та ПАЗ—651 маркали автобус қатнайди.

Тўхтайдиган жойлари: Чорбакир қишлоқ совети, Свердлов, Шорислон, Яккатут, Саёт Қоракўл. Жўнай-диган жойи автомактаб олдида.

Бухоро-Харгўшт — масофаси 23 километр. 1 та автобус қатнайди. Жўнай-диган жойи автостанция, Шариф Эргашев кўчаси 77, тел. 2—54.

Бухоро — Ғалла Осиё — Вобкент — Шофрикон — масофаси 42 километр, 4 та автобус қатнайди. Жўнай-диган жойи — Автостанция, Шариф Эргашев кўчаси, 77.

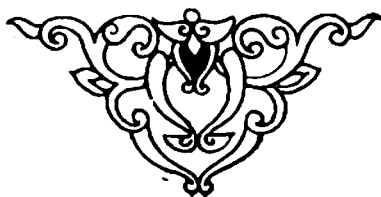
Бухоро — Ғалла Осиё — Вобкент — Ғиждувон — масофаси 48 километр, 3 та автобус қатнайди. Жўнай-диган жойи — Автостанция, Шариф Эргашев кўчаси, 77.

*Бухоро — Вобкент — Ғиждувон — Қизилтепа — Малик—
Кармана — масофаси 117 километр, 4 автобус қат-
найди. Жўнайдиған жойи — Автостанция, Шариф Эр-
гашев кўчаси, 77, тел. 2—54.*

*Бухоро — Зандоний — масофаси 54 километр, 4 та ав-
тобус қатнайди. Тўхтайдиған жойлари Ғалла Осиё,
Вобкент, Янгибозор, Зандоний. Жўнайдиған жойи —
Автостанция, Шариф Эргашев кўчаси, 77.*

*Бухоро — Самарқанд — масофаси 276 километр, 4 та аз-
тобус қатнайди. Тўхтайдиған жойлари: Ғиждувон,
Кармана, Зиёвуддин, Каттақўрғон, Янгиқўрғон, Са-
марқанд. Жўнайдиған жойи — Автостанция, Шариф
Эргашев кўчаси, 77, тел. 2—54.*

*Бухоро — Тошкент — масофаси 621 километр, 1 та юм-
шоқ ўрнили автобус қатнайди. Тўхтайдиған жойлари:
Кармана, Зирабулоқ, Самарқанд, Тошкент. Жўнайди-
диған жойи — Автостанция, Шариф Эргашев кўчаси,
77, тел. 2—54.*

МУНДАРИЖА

Сўз боши	3
БУХОРОНИНГ ТАРИХИЙ-ГЕОГРАФИК ОЧЕРКИ . . .	7
Шаҳарнинг географик ўрни, пайдо бўлиши ва номи, табиий шароитлари	7
Тарихий очерк	9
АРХИТЕКТУРА ЁДГОРЛИКЛАРИ	31
АРК	31
Исмоил Сомоний мақбараси	34
Чашмаи Айюб мақбараси	37
Маҳоки Аттори масжиди	39
Номозгоҳ масжиди	40
Масжиди Калондаги минора	40
Сайфуддин Баҳорзий мақбараси	42
Буён Қулихон мақбараси	43
Улуғбек мадрасаси	44
Масжиди Калон	45
Мир Араб мадрасаси	46
Кўкалдош мадрасаси	48
Қўш мадраса	49
Бозор тоқилари	50
Лабиховуз	51
Абдулазизхон мадрасаси	53
Чор минор	54
Болоҳовуз масжиди	55
Зиндон	56
Ситораи Моҳи Хосса саройи	57
Революцион-тарихий ёдгорликлар	59

БУХОРО ЭКОНОМИКАСИ ВА МАДАНИЯТИНИНГ ТА- РАҚИЁТИ	62
Революциядан илгариги Бухоро ва социали- стик Бухоро	72
Социалистик Бухоро — областнинг маданий ва маъмурий маркази	62
Бухоронинг порлоқ истиқболи	78
Саноат	80
Шаҳар ободчилиги	82
Уй жой қурилиши	84
Маданий-маиший муассасалар қурилиши . .	85
Мактаб қурилиши	86
Соғлиқни сақлаш	86
СПРАВКАЛАР БЎЛИМИ	89
Бухоро шаҳридаги муассаса ва ташкилотлар	91
Архитектура ёдгорликлари	100
Автобус маршрутлари	102

Б У Х А Р А

Краткий справочник

Госиздат УзССР — 1959 — Ташкент

**Редактор *Ё. Юсупов*
Рисовщик *М. Я. Широковский*
Будничий редактор *Н. Икромов*
Техредактор *П. А. Уманский*
Корректор *А. Хусанова***

***

Теринишга берилди 28 VII 1959. Босишга
рухсат этилди 20/XI 1959. Формати
70 × 92_{мм}. 3,375 босма л. 3,95 шартли
босма л. Нашр. л. 4,12+1,43 кл. Тиражи
5000. ЎзССР Давлат нашриёти, Тошкент,
Навий кўчаси, 30, Шартнома № 452—58.

***

ЎзССР Маданият министрлиги Главиздатнинг
3-босмахонаси, Тошкент,
Ленинград кўчаси, 15. Заказ № 229.
Баҳоси 3 с. 35 т.